

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра богослов'я

Магістерська робота

АПОЛОГЕТИКА КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮЇСА

Студент 6-го курсу: Іван Цар
Науковий керівник: п. Галина Пастушок
кандидат філологічних наук
Рецензент: Павло Смицнюк
доктор богослов'я (PhD)

Львів 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 АПОЛОГЕТИКА – НАУКА НА ЗАХИСТ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ВІРИ.	8
1.1. Апологетика – богословська дисципліна.....	8
1.2. Ранньохристиянська апологетика.....	11
1.2.1. Юстин Мученик.....	13
1.2.2. Тертуліан.....	15
1.3. Апологетика епохи Середньовіччя.....	16
1.3.1. Йоан Дамаскин.....	17
1.3.2. Ансельм Кентерберійський.....	17
1.3.3. Тома Аквінський.....	18
1.4. Апологетика епохи Відродження.....	19
1.5. Апологетика Нового часу.....	20
1.5.1. Блез Паскаль.....	21
1.5.2. Фрідріх Шлейєрмахер.....	22
1.5.3. Джон Генрі Ньюмен.....	22
1.6. Апологетика ХХ століття.....	23
1.6.1. Гілберт Кіт Честертон.....	24
РОЗДІЛ 2 ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮЇСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА.....	25
2.1. Дитинство.....	25
2.2. Шкільні роки.....	29
2.3. Участь в I світовій війні.....	33
2.4. Навчання в Оксфордському університеті.....	35
2.5. Викладацька діяльність.....	37
2.6. Інклінги.....	38
2.7. Макдональд та Честертон.....	39
2.8. Навернення до християнства.....	41
2.9. Апологетична діяльність Клайва Люїса.....	43
2.9.1. «Проблема страждання».....	43
2.9.2. «Просто Християнство».....	45
2.9.3. «Чудо».....	46

РОЗДІЛ 3 АПОЛОГЕТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮЇСА.....	47
3.1. Основні апологетичні теми.....	47
3.1.1. Докази існування Бога.....	47
3.1.2. Істинність християнської релігії та її вищість у порівнянні з іншими віруваннями.....	48
3.1.3. Божественність Христа.....	50
3.1.4. Існування морального закону.....	52
3.1.5. Сексуальна етика.....	53
3.2. Апологетичні аргументи.....	55
3.2.1. Аргумент від бажання.....	55
3.2.2. Аргумент з моралі.....	56
3.2.3 Аргумент раціональний.....	57
3.3. Методи та стилістичні прийоми.....	58
3.3.1. Метод аналогії.....	58
3.3.2. Сократівський метод.....	59
3.3.4. Метафора.....	60
ВИСНОВОК.....	63
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	67

ВСТУП

Для більшості людей ім'я Клайва Стейплза Люїса, асоціюється з автором всесвітньо відомого циклу творів «*Хроніки Нарнії*». Мало хто знає, що попри художні твори, у його літературному доробку є безліч творів філософського та богословського спрямування, серед яких, деякі відносяться до галузі апологетики. Саме поняття апологетика походить від грецького слова «*απολογία*», що дослівно перекладається як захист, і бере своє богословське підґрунтя з тексту першого послання апостола Петра: «будьте завжди готові дати відповідь кожному, хто запитує вас про вашу надію» (1 Пт 3:15). Якщо поглянути на назву, аудиторію, методи та специфіку цієї науки, то протягом століть вона постійно змінювалась. Єдине, що залишалось незмінним, це її завдання, котре полягає у раціональному захисті християнської віри. Будучи наверненим до християнської віри у віці 33 років, Клайв Люїс відчуває обов'язок стати на захист тих правд та істин християнської віри, котрі до недавнього часу сам старався заперечити.

Актуальність цієї праці полягає у тому, що питання застосування нових методів богослов'я та публіцистичної апологетики в Україні зараз є одним із нагальних у царині публічного богослов'я. Переклади праць Люїса, що виходять останніми роками в Україні, сприяють популяризації цього автора серед українських читачів, а відтак привертають увагу і до таємниць його апологетичного успіху. Люїс промовляв до своїх сучасників епохи пізнього модернізму, проте багато із його тез виявилися пророчими і не втрачають актуальності і через сотню років.

Метою дослідження є проаналізувати основні методи і засоби Клайва Стейплза Люїса у захисті та промоції християнського світогляду.

Об'єктом нашої роботи є апологетичні твори Клайва Стейплза Люїса.

Предметом праці є апологетичний інструментарій Клайва Стейплза Люїса.

Завдання:

1. Представити короткий розвиток апологетичної думки від початку християнства до початку XX століття, беручи до уваги віхових представників та їхні твори.

2. Проаналізувати життя Клайва Люїса, причини та наслідки його навернення до християнства, що мали відгомін у його пізнішій апологетичній діяльності.

3. Провести текстуальний аналіз творів Люїса.

4. З'ясувати методи та засоби, якими послуговувався Клайв Люїс під час написання своїх апологетичних праць.

У цій роботі використовується наступні методи:

Аналізу та синтезу – котрий має на меті, розглянувши обрані богословські твори Клайва Люїса, проаналізувати та визначити апологетично-методологічний інструментарій автора.

Текстуальний аналіз – за допомогою якого, ми виокремити з текстів художні прийоми (аналогія, метафора), абстрактно-логічні та раціональні методи автора.

Зважаючи на те, що об'єктом роботи є апологетика Клайва Люїса, то **межі** нашої праці визначатимуться трьома його найвизначнішими апологетичними творами, а саме: «Проблема страждання» (*The Problem of Pain*, 1940 р.), «Просто християнство» (*Mere Christianity*, 1952 р., на основі радіопередач 1941—1944 рр.), та «Чудо» (*Miracles*, 1947 р.).

Оригінальність полягає в тому, що на сьогодні в українському богословському дискурсі немає системних досліджень апологетичних методів та засобів Клайва Люїса, їх класифікації та типологічного аналізу з перспективи застосування у реаліях доби «постхристиянського атеїзму».

Структурно ця робота складається з трьох розділів. У **першому розділі** ми намагатимемось представити певні поняття, що стосуються апологетики як богословської дисципліни, а також представити основних апологетів та їхню діяльність. Цей розділ не має на меті представити комплексно усю історію

апологетики від часів зародження християнства до наших днів, а лише дати певний синопсис, який дозволяє побачити виклики та відповіді на них ключових представників апологетики. Тому автори, представлені у цьому розділі, відібрані за принципом запровадження новаторства в апологетичну методологію, відповідно до появи нових викликів у різні епохи. **Другий розділ** буде присвячений аналізу біографічних подій з життя Люїса, що мали вплив на його навернення та його подальшу апологетичну діяльність. **У третьому розділі** ми розглянемо апологетичні твори Люїса на основі яких визначимо, апологетичний інструментарій цього автора.

Для того, щоб представити короткий огляд та розвиток апологетики використовуватиметься енциклопедія Нормана Гайслера (Norman Geisler) «*Энциклопедия христианской апологетики*», та книга Алексея Осипова «*Путь разума в поисках истины*». Для аналітичного аналізу причин та наслідків навернення Клайва Люїса використовуватимемо його автобіографію «*Заскочений радістю*», котра є перекладена на російську мову «*Настигнут радостью (духовная автобиография)*» і міститься у 7-ому томі восьмитомного російського зібрання творів Люїса під редакцією Наталії Трауберг. Також користуватимемось певною допоміжною літературою: біографія Люїса, що належить авторству американського богослова та сучасного апологета Алістера Макграта, а у 2019 році була перекладена на російську мову: «*Клайв Стейплз Льюис. Человек, подаривший миру Нарнию*». Серед інших англомовних біографій, котрі братимемо до уваги, є збірники статей, присвячені життю та діяльності Люїса: «*C. S. Lewis: life, works, and legacy. Volume 1: An Examined Life*», «*C. S. Lewis (Bloom's Modern Critical Views)*», біографії котрі належать авторству Томаса Пітерса (Thomas Peters) «*Simply C.S. Lewis: a beginner`s guide to the life and works of C. S. Lewis*», Алана Джейкобса (Alan Jacobs) «*The Narnian. The Life and Imagination of C. S. Lewis*», Джорджа Саєра (George Sayer) «*Jack. C. S. Lewis and his time*». Також використовуватимемо певні фрагменти листів Клайва Люїса, адресовані його рідним та друзям. Після смерті Люїса вони були систематизовані його секретарем Уолтером Хупером (Walter Hooper) та видані у

збірниках «*They stand together. The Letters of C. S. Lewis to Arthur Greeves (1914 – 1963)*» та «*The Collected Letters of C. S. Lewis. Volume II Books, Broadcasts and War 1931-1949. [PDF]*». Базовими джерелами для визначення апологетичного інструментарію слугуватимуть твори про котрі ми вже згадували: «*Просто християнство*», «*Проблема страждання*» та «*Чудо*».

РОЗДІЛ 1

АПОЛОГЕТИКА – НАУКА НА ЗАХИСТ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ВІРИ

Від самих початків свого існування, християнська віра та її принципи наражалися на небезпеку з боку «сильних світу цього». Для багатьох людей християнські принципи були не до кінця зрозумілими та прийнятними, тому завжди виникала потреба виступати на захист християнської віри та її принципів, і таких людей ми називаємо «апологетами». Саме слово *απολογία* має грецьке походження, і перекладається як захисна промова, виправдання чи відповідь на закид, звинувачення¹. Воно часто зустрічається в язичницькій та християнській культурі. Одна з відомих язичницьких апологій – «Апологія Сократа», – у котрій Сократ виступає з захистом перед афінським судом². Також цей термін є присутній у Новозавітніх текстах (Див. Ді. 20:1, Ді. 25:16, 1 Кор. 9:3, Фил. 1: 16, 2 Тим. 4:16, 1 Пет. 3:15). Перші християнські елементи апології, можемо простежити в багатьох місцях Євангелій, книзі Діянь та посланнях апостола Павла, однак апології як жанр богословсько-полемічних творів з'являються лише у II столітті і переважно мають двох адресатів: юдеїв та язичників³.

1.1. Апологетика – богословська дисципліна.

Як певний розділ богослов'я чи як окрема наука ця дисципліна з'являється разом з розвитком шкільної богословської освіти. Протягом століть зміст та обсяг її дуже змінювався і вона виступала під різними назвами: апологетика християнства, вступ до богослов'я, природне богослов'я, загальне богослов'я, умоглядне богослов'я, фундаментальне або систематичне богослов'я,

¹ Див. Ньюман Б. *Греческо-русский словарь Нового Завета*. Москва 2008, 34.

² Див. Пратт Р. *Пленяем всякое помышление*. West Sacramento 2003, 14.

³ Див. Осипов А. *Путь разума в поисках истины*. Москва 2010, 20.

філософська або основна догматика⁴. Католицька енциклопедія подає наступне визначення апологетики: «богословська дисципліна, котра займається захистом християнства за допомогою раціональної аргументації, а також сукупність творів присвячених апології християнства»⁵. Інші джерела подають подібне визначення цього поняття, зводячи його в основному до захисту християнської віри⁶. На нашу думку, найкраще визначення цього поняття, представляючи мету і завдання апологетики, сформулював професор Московської семінарії Алексей Осіпов:

Апологетика, [...] ставить собі за мету розкриття і обґрунтування християнської віри, яке дозволило б кожній людині, котра шукає сенсу життя, побачити, що християнство – це не сліпа віра, але релігія, котра дійсно відповідає основним життєвим запитам людського буття. Цим пояснюється і специфіка даної богословської науки, яка полягає насамперед у тому, що вона звертається не тільки до Біблії і святоотцівського вчення, а й до нехристиянської релігійної та філософської думки, до досягнень природничих і гуманітарних наук, до історії, мистецтва – культури в цілому⁷.

Говорячи про апологетику як науку, варто також згадати основні розділи та різновиди цієї науки. Згідно з Православною енциклопедією, основних розділів апологетики є три: богословський, історико-філософський і природничо-науковий⁸.

Предметом богословської апологетики є основні християнські істини віри і життя, котрі розглядаються з позиції інтелектуальних, моральних і інших загально-прийнятих норм. Основні питання, котрі розглядає цей розділ апологетики, є – догматика (питання розуміння Бога, Його троїчності, Воплочення, Воскресіння, церковні таїнства), питання теодіцеї (погодження Божої любові з існуванням вічних мук, походження і природи зла) та духовно-моральні питання.

⁴ Див. Великанов П. – Осіпов А. *Апологетика* // *Православная энциклопедия* Т. III. Москва 2001, 75.

⁵ Горелов А. – Никитин В. *Апологетика* // *Католическая энциклопедия* Т. I. Москва 2004, 316.

⁶ Основні визначення слова «апологетика», є подані і проаналізовані у книзі: Мак-Манис К. *Библейская апологетика*, Минск 2015, 22-24.

⁷ Осіпов. *Путь разума в поисках истины*, 18.

⁸ Див. Великанов. – Осіпов. *Апологетика* // *Православная энциклопедия* Т. III. 80.

Історико-філософський розділ включає широкий спектр проблем історичного та філософського характеру. В історичному аспекті розглядаються питання, пов'язані з виникненням християнства та постаттю Христа як історичної особи. Також цей розділ апологетики критично аналізує атеїстичні гіпотези щодо цих питань. Філософський аспект має на меті розгляд питань, суміжних для богослов'я та філософії і складних у рамках кожної із цих дисциплін, а саме: докази існування Бога, спосіб буття Бога, відношення між Богом і людиною, походження людини, розуміння особи, сенс життя і смерті, сенс страждання і т.д.

Мета природничо-наукової апологетики – завдяки пізнанню цього світу заохотити людину замислитись над його Першопричиною, надати теологічні докази існування Бога. Головними питаннями тут є співвідношення науки і релігії, науки та атеїзму⁹.

Виходячи із методів, котрими послуговуються автори під час написання своїх апологетичних праць, Норман Гайслер (Norman Geisler), у статті під назвою «Типи апологетики¹⁰», подає наступну класифікацію апологетичних текстів: класична апологетика, евіденційна апологетика (апологетика свідочств), апологетика духовного досвіду, історична апологетика, пресупозиційна апологетика (апологетика передумов).

Класична апологетика характеризується використанням доказів існування Бога та історичних доказів, котрі підтверджують істинність християнства. Представниками цієї апологетики є Блаженний Августин, Ансельм Кентерберійський, Тома Аквінський, Пітер Кріфт, Клайв Люїс. Евіденційна апологетика наголошує на важливості раціональних, історичних, археологічних та духовних свідочств, котрі б підтверджували правдивість християнських догм. Оскільки евіденційна апологетика передбачає такий великий спектр свідочств, вона неминуче переплітається з іншими типами апологетики. Представниками

⁹ Див. Великанов. – Осипов. *Апологетика* // *Православная энциклопедия* Т. III. 80-84.

¹⁰ Див. Гайслер Н. *Апологетика: типы* // *Энциклопедия христианской апологетики*, Санкт-Петербург 2004, 73-78.

тут є Бернард Рамм (Bernard Ramm), Вілям Пейлі (William Paley), Джош Мак-Дауелл (Josh McDowell).

Апологетика духовного досвіду апелює до духовного досвіду як свідoctва на користь християнської віри. Її представниками є Рудольф Бультман (Rudolf Bultmann), Карл Барт (Karl Barth). Представники історичної апологетики впевнені, що існування Бога можна довести, опираючись на історичні свідoctва. Тими, хто у своїх апологіях використовує цей тип аргументування істинності християнської віри, є Тертуліан, Юстин Мученик, Климент Олександрійський та Оріген. Пресупозиційна апологетика стверджує, що істинність християнської релігії потрібно відстоювати на основі певних фундаментальних передумов. Зазвичай апологети цього типу постулюють основні християнські істини, а тоді, показують, що істинним є лише християнство. Представниками цього типу є Гордон Кларк (Gordon Clark), Джон Фрейм (John Frame)¹¹.

Як бачимо, християнська апологетика охоплює усі фундаментальні основні істини християнської релігії, на котрі опираються інші богословські дисципліни при розгляді загальних чи конкретних релігійних питань¹².

1.2. Ранньохристиянська апологетика

Перші християнські апологети, завдяки яким апологетика стає не лише усним захистом, але й набуває жанру богословсько-полемічної літератури, з'являються у II ст. Їхнім основним завданням є захистити християнство від язичницьких закидів з боку влади, освічених класів та простого люду¹³. У цей час християнство ще не встигло розвинути у вчення, тому існує багато міфів щодо цієї релігії. Найпоширенішими з них були історії про те, що християни під час

¹¹ Див. Гайслер. *Апологетика: типи* // *Енциклопедія християнської апологетики*, 73-78.

¹² «Під основними істинами християнської релігії мається на увазі загальні основи усього християнського світогляду» // Аквилонів Е. *Научно-богословське самооправдання християнства*, Санкт-Петербург 1894, 51.

¹³ Див. Степанова Е. *Систематическая теология в историческом развитии* // *Западная теология XX века. Избранные тексты*. Екатеринбург 2001, 8.

бенкетів, які супроводжуються звальним гріхом¹⁴ та канібалізмом¹⁵, поклоняються богу з осячю головою. В цей час свої апології пишуть: Квадрат (бл.126 р.), Аристид (бл. 130 р.), Юстин Філософ (140-155 рр.), Таціан (бл. 160 р.), Клавдій Аполлінарій (бл. 176 р.), Атенагор (бл. 177 р.), Феофіл (бл. 180 р.), Мелітон Сардський (бл. 180 р.), Єрмії та інші. З III ст. дійшли до нас також твори Тертуліана (198-211 рр.), Мінуція та Фелікса (бл. 217 р.)¹⁶.

На думку професора Казанської Духовної Академії Дмитрія Гусєва, перед тогочасними християнськими апологетами було поставлено наступні завдання: по-перше, вони повинні були довести римському уряду, що не тільки з моральної точки зору, а також і з юридичної, християни мають право на вільне виконання своїх релігійних дійств; по-друге, їм потрібно було представити перед язичницькими вченими і філософами всю величність, красу та перевагу християнства над іншими релігійно-філософськими світоглядними системами; по-третє, християнські апологети повинні були представити високий моральний характер життя і поведінки християн, святість християнської віри та цілковиту відчуженість християн від різних політичних інтересів і цілей, насамперед перед неосвіченими людьми римського язичницького суспільства, котрі звинувачували християн у всілякого роду злочинах. Із цих трьох завдань кожен з апологетів і виходить у своїх творах. Відмінність є лише у тому, що один апологет більше свою увагу зосереджує на першому завданні, інші ж – на другому чи третьому, залежно від тих історичних обставин та можливостей, в котрих кожен з них перебував¹⁷.

На думку професора Казанської Духовної Академії Івана Реверсова, незважаючи на історичні обставини і можливості усі ранньохристиянські апологети (за винятком деяких), додержувались двох головних методів. Суть

¹⁴ Звальний гріх – це неприборкані оргії з вільними публічними сексуальними стосунками. У Стародавній Греції і Римі це були язичницькі свята на честь Вакха, бога виноградарства, виноробства та винопиття. Ці святкування проводилися вночі, на лоні природи, при світлі смолоскипів, коли під впливом випитого вина ті хто були присутні на святкуванні доводили себе до буйної екстазії. Див. Безрукова В. *Основи духовної культури (енциклопедический словарь педагога)*. Екатеринбург 2000, 690.

¹⁵ Див. Карсавин Л. *Святые отцы и учителя Церкви*. Москва 1994, 40.

¹⁶ Див. Реверсов И. *Апологеты. Защитники христианства*. Санкт-Петербург 2007, 27-28.

¹⁷ Див. Гусев Д. *Чтения по патрологии. Вып. 2: Период христианской письменности с половины II и до начала IV века. Общий очерк*. Казань 1898, 37-38.

першого методу, який можна назвати позитивним, полягала у тому, що апологети виправдовували християн перед лицем висунутих їм обвинувачень завдяки успішному поясненню християнського віровчення, бездоганність котрого й повинна була звільнити християн від переслідувань. Після застосування першого методу, право християн на вільне віросповідання можна було доводити не прямим шляхом, а за допомогою другого методу, який можна умовно назвати негативним чи полемічним і котрий був лише допоміжним до першого. Цей опосередкований метод полягав у розкритті того, що ані юдаїзм, ані язичництво не можуть задовольнити релігійні та моральні потреби людини, тим самим доводячи досконалість християнської релігії і несправедливість переслідування тих, хто цю релігію сповідував¹⁸.

1.2.1. Юстин Мученик

У своїх апологіях Юстин був рішуче налаштований проти язичництва та світоглядного синкретизму. До грецької філософії він ставився з критикою, водночас зображаючи Христа як вочлочення всього найкращого, що було в грецькому мисленні, використовуючи концепцію Логоса¹⁹:

Завдання Юстина як апологета полягало передусім у тому, щоб вирішити головну богословську проблему: як пояснити свою віру в єдиного Бога, одночасно визнаючи Богом не лише Отця, а також і Христа? Для цього він розвинув учення про Божий Логос, який об'являє Отця у світі. Говорячи про Логоса як посередника між Богом і сотвореним світом, Юстин використовує грецькі поняття і терміни, звичні для тодішніх освічених людей, але майже всі його значення мають біблійну чи юдейську основу²⁰.

На закид безбожництва, приписуваного християнам, Юстин відповідав, що християни є безбожники лише до язичницьких богів, але не до найправдивішого Бога, котрий є отцем справедливості, розсудливості та інших чеснот. Християни поклоняються Йому та Синові, віддаючи честь розумом і правдою²¹. Роз'яснення

¹⁸ Див. Реверсов. *Апологеты. Защитники христианства*, 30-31.

¹⁹ Див. Лейн Т. *Христианские мыслители*, Санкт-Петербург 1997, 17.

²⁰ Третьяк А. *Вступ. «Апології» Юстина, мученика і філософа* // Горяча М. (ред.). *Ранні Отці Церкви: Антологія*. Львів 2015, 326-327.

²¹ Див. Юстин Мученик. *Апологія I*, vi // Горяча М. (ред.). *Ранні Отці Церкви: Антологія*. Львів 2015, 334.

щодо найменувань Божих, таких як Отець, Творець, Господь, Владика тощо, маємо в шостому розділі Другої апології, де також вказано мету, задля якої Ісус став чоловіком: «Бо він став чоловіком, як ми вже говорили, народившись згідно з волею Бога Отця заради віруючих людей і на знищення демонів»²².

Не менш важливим у першій апології є згадки про те, як відбувалося таїнство хрещення. Згідно з описами, Юстина, ті, хто повірили у Христа і були згодні прийняти християнську науку, готувались до оновлення через Христа. Вони, разом з уже досвідченими християнами, молились, перебували у пості та просили Бога, щоб простив їм усі їхні прогрішення. Тоді їх приводили туди, де була вода, і вони звершували купіль у воді, в ім'я Отця і Сина і Святого Духа²³.

Також є згадки про таїнство Євхаристії:

А їжу цю ми називаємо Євхаристією, причащатися якої не має права ніхто, крім того, хто вірить, що наше вчення – істинне, умився купіллям на відпущення гріхів і нове народження і живе так, як передав Христос. Бо ми приймаємо їх не як звичайний хліб, ані як звичайний напій, але ми навчені, що як Ісус Христос Спаситель наш, воплотившись через Слово Боже, прийняв плоть і кров заради нашого спасення, так і ця їжа – освячена Його благодарственным словом молитви – з якої живляться наше тіло і кров через переміну, є Плоттю і Кров'ю цього самого воплощеного Ісуса²⁴.

Вклад Юстина у ранньохристиянський жанр апології є справді великим. У його апологіях є ще багато місць, де він розкриває і обґрунтовує сенс християнської віри. Проаналізувавши їх, можемо сказати, що Юстин є прикладом богослова, котрий намагається зіставити Євангелія зі світоглядом грецької філософії²⁵. Володіючи проникливим розумом та знаннями не лише релігійними, а й філософськими, він був ревним захисником християнської істини, коли були спірні релігійні питання і коли ці питання переносились у наукову чи філософську площину. Юдеям він, на основі ж їхніх власних священних книг, доводив їхню нерозсудливість у ставленні до християн та неактуальність законів Старого Завіту, котрі були скасовані Христом, який

²² Юстин Мученик. *Апологія II*, vi, 5 // Горяча М. (ред.). *Ранні Отці Церкви: Антологія*. Львів 2015, 385.

²³ Див. Юстин Мученик. *Апологія I*, lxi, 1-3, 373.

²⁴ Юстин Мученик. *Апологія I*, lxxvi, 1-2, 377.

²⁵ Див. Макрат А. *Введение в Христианское Богословие* [PDF], Одесса 1998. (глава 1).

приніс новий союз. Щодо язичників, то він вдало їм доводив всю аморальність їхніх релігійних культів, а також виявляв суперечності всередині світоглядів їхніх філософських шкіл²⁶.

1.2.2. Тертуліан

Ще одним ранньохристиянським апологетом є Тертуліан. Важливість Тертуліана як християнського письменника полягає у тому, що він був першим знаковим богословом, котрий писав свої твори латинською мовою²⁷. Усіх їх можна поділити на три групи: апологетичні, догматично-полемічні, антропологічні і морально-практичні.

Знаковим для нас є твір «Апологетик», адресований представникам римської влади і написаний між 197 та 198 роками²⁸.

Сам твір можна поділити на чотири частини: перша частина – вступна (про римські закони і правила судочинства, гл. 1-6); друга частина – мала апологія (спростування звинувачень християн у аморальності, гл. 7-9); третя частина – велика апологія (спростування звинувачень щодо ненависті богів та імператора, гл. 10-45); четверта частина – епілог (вищість християнства над язичництвом, гл. 46-50)²⁹.

У першій главі твору «Апологетик» Тертуліан виступає на захист християн і вказує на їхню поведінку під час суду, котра є відмінною від поведінки інших злочинців: християни з покорюю приймають висунуті проти них обвинувачення. Довівши, що язичницьких богів не існує і що їм не потрібно приносити жертви, Тертуліан стає на захист існування християнського Бога. За його словами, «Бог невидимий, навіть якщо його бачать, непізнаваний, навіть якщо його по благодаті пізнають, неоцінюваний, навіть якщо його можна оцінити завдяки

²⁶ Див. Гусев Д. *Чтения по патрологии. Вып. 3: Период христианской письменности с половины II и до начала IV века. Св. Иустин Мученик и Философ.* Казань 1898, 14-15.

²⁷ Див. Мейендорф И. *Введение в святоотеческое богословие.* Минск 2007, 49.

²⁸ Див. Гусев Д. *Тертуллиан, пресвитер Карфагенский. Очерк его литературной деятельности.* Казань 1898, 4-5.

²⁹ Див. Фокин А. *Латинская патрология. Том 1. Период первый: Доникейская латинская патрология (150-325 гг.).* Москва 2005, 48.

людським чуттям»³⁰. Співвідношення між Сином і Отцем він пояснює на прикладі сонця і сонячного проміння: «І коли промінь виходить від сонця, він є частиною цілого; сонце буде в промені, бо це сонячний промінь, і його сутність не розділюється, але розтягується»³¹. 39-та глава твору описує християнські зібрання, відомі нам з книги Діянь та новозавітніх послань апостола Павла. У цій главі Тертуліан пояснює суть християнського зібрання, розповідає про молитву, називання один одного “братами” у християнській спільноті, про милостиню, яку дають християни для потребуючих.

Проаналізувавши твір Тертуліана, бачимо, що основна мета цього твору – відповісти на найбільш поширені на той час закиди християнам, котрі лунали з боку язичників та влади. Цей полемічний твір приніс автору заслужену славу та набув широкої популярності в середньовічному світі³². Новизна у апологетиці Тертуліана полягає у тому, що він намагається захистити християнство не лише з морально-релігійної точки зору, а також у юридичному, політичному і суспільному аспектах, доводячи, що язичники є несправедливими у своїх переслідуваннях та гоніннях щодо християн³³.

1.3. Апологетика епохи Середньовіччя

Апологетика періоду раннього середньовіччя в основному зосереджена на полеміці з новою релігією котра виникла у VII столітті – ісламом, однак також не забуває, щодо питань, котрі були пов’язанні з неоплатонізмом, юдаїзмом та антропоцентризмом. З апологетів твори яких були спрямованні проти ісламу варто виокремити: Йоана Дамаскина (John of Damascus), Іоанна VI Кантакузина (John Kantakouzenos). На заході у цей час центром апологетичної діяльності була Іспанія, де у 1250 році був відкритий інститут для підготовки апологетів³⁴.

³⁰ Тертуллиан Квинт Септимий Флоренс. *Апологетик. К Скапуле* / перекл. з лат. Братухин А. Санкт-Петербург 2005, 141.

³¹ Тертуллиан. *Апологетик. К Скапуле*, 148.

³² Див. А. М. Тертуллиан и его «Апология» // Богословские труды 25 (1984) 173.

³³ Див. Гусев. *Тертуллиан, пресвитер Карфагенский*, 7.

³⁴ Осипов. *Путь разума в поисках истины*, 23.

1.3.1. Йоан Дамаскин

Твори Йоана Дамаскина «Бесіда сарацина з християнином» та «Джерело знання» займали визначне місце в захисті християнської віри того часу³⁵. Професор Даніель Яносік (Daniel Janosik) говорить про Йоана Дамаскина як про того, хто розвинув апологетичну модель, котра представила християнство єдино справжньою вірою. Ця модель передбачала три етапи: виклад єретичних догматів, пояснення помилок єресей і наведення протилежного аргументу, з використанням логічних міркувань, підтверджених текстами із Святого Письма. Цей підхід був розвинений далі його наступниками³⁶.

1.3.2. Ансельм Кентерберійський

Якщо говорити про апологетику XI століття, то тут вартує згадати Ансельма Кентерберійського з творами «Монологіон» та «Прослогіон». Новаторство Ансельма в галузі апологетики полягає в тому, що він розробив онтологічний аргумент на користь існування Бога. Суть його полягає в тому, що людина не може уявити своїм розумом щось, що було б величнішим за Бога, а з цього випливає, що Бог, не може існувати лише в розумі³⁷. З уст Ансельма цей доказ звучить так:

Отож навіть безумного можна переконати, що принаймні в інтелекті існує дещо, від чого не можна помислити чогось більшого, бо, чуючи це, він розуміє, а що розуміємо — те існує в інтелекті. Однак, певна річ, те, від чого неможливо помислити більшого, не може існувати лише в інтелекті. Бо якщо воно існує хоча б в інтелекті, то можна помислити, що воно існує і в дійсності, а це є більшим.... Отож немає сумніву, що дещо, від чого незмога помислити більшого, існує і в інтелекті, і в дійсності³⁸.

³⁵ Див. Великанов. – Осипов. *Апологетика // Православная энциклопедия* Т. III. 76.

³⁶ Див. Janosik D. *John of Damascus, First Apologist to the Muslims: The Trinity and Christian Apologetics in the Early Islamic Period*. Oregon 2016, 13.

³⁷ Див. Воа К. – Bowman R. *Faith Has Its Reasons: Integrative Approaches to Defending the Christian Faith*. 2006, 17.

³⁸ Кентерберійський А. *Прослогіон*, II, / пер. з лат. Паранько Р. Львів 2012, 173.

Ансельм намагався знайти єдиний аргумент, котрий довів би не лише існування Бога, але й те, що Бог наділений всіма тими найвищими атрибутами, котрі йому приписує християнське вчення³⁹. У формуванні свого вчення про Бога він опирався на праці Августина, однак, непомітно відступаючи від його постулату «спочатку віра», прагнув розвинути більш філософське пояснення теїзму: «Таким чином, Ансельм є перехідною ланкою між поглядом віри Августина і раціоналізмом більш пізньої схоластичної традиції, котру відстоював Тома Аквінський»⁴⁰.

1.3.3. Тома Аквінський

Ще один представник середньовічної апологетики – Тома Аквінський. Ціллю цього богослова було синтезувати розум і віру, а також філософію і богослов'я. Він не вважає, що філософія і богослов'я можуть просто доповнювати одне одного, він вважає, що правильна філософія значною мірою може прислужитися богослов'ю. Сама філософсько-богословська система Томи складалась немов би з двоповерхового будинку, де в основі першого поверху була Аристотелівська філософія, а в основі другого поверху і даху цього будинку – католицьке богослов'я⁴¹.

Тома Аквінський мав вплив не лише на середньовічне богослов'я, але й на усю подальшу християнську апологетику. Його «Summa Theologiae» (Сума богослов'я) надала богословський матеріал для апологетичних дискусій на наступні століття, а його «Summa Contra Gentiles» (Сума проти язичників) є виразно апологетичним твором⁴². Summa Contra Gentiles містить у собі спростування поширених єретичних поглядів. Хоча цей твір не був явним апологетичним трактатом, у ньому містилось достатньо матеріалів для релігійної апологетики⁴³. Якщо Ансельм Кентерберійський говорив про онтологічний

³⁹ Див. Craig W. *Reasonable Faith. Christian Truth and Apologetics*. Wheaton 2008, 95.

⁴⁰ Groothuis D, *Christian Apologetics: A Comprehensive Case for Biblical Faith*, 2011. Цит. за: Мак-Манис К. *Библейская апологетика*, Минск 2015, 121.

⁴¹ Див. Лейн. *Христианские мыслители*, 126-127.

⁴² Див. Veilby J. *Thinking about Christian apologetics. What it is and why we do it*. Illinois 2011, 51.

⁴³ Див. Veilby. *Thinking about Christian apologetics. What it is and why we do it*. 52.

доказ, то Тома не підтримує цього доказу, критикуючи Ансельма, і, в свою чергу, пропонує власних п'ять доказів існування Бога: першорухій, першопричина, необхідність, найвища досконалість і кінцева ціль вселенної⁴⁴.

1.4. Апологетика епохи Відродження

Епоха Відродження вносить певні зміни у соціальне, культурне та духовне життя людей, оскільки у цей період відбувається повернення до античних ідей. Ідеї Платона та Арістотеля використовувались і у середньовіччі, однак тоді вони були лише знаряддям схоластики, натомість у шістнадцятому столітті нові мислителі почали засвоювати саму сутність поглядів античних філософів, будуючи на цьому нові філософські системи, при яких схоластика відкидалась як застарілий плід варварських часів⁴⁵: «...нова людина як центральна ланка цієї дійсності вимагала значно ширшого і багатовекторнішого звернення до досвіду та ідей античності, ніж те вельми селективне і мало інтенсивне використання її пам'ятників та ідей, яке могло собі дозволити середньовіччя»⁴⁶. Найбільш відомими апологетами цього періоду є Джіроламо Савонарола (Girolamo Savonarola) з твором «Торжество хреста проти мудрих світу» (Il trionfo della Croce), та Раймунд Сабадунський (Raymond of Sabunde) з твором «Природна теологія» (Theologia Naturalis sive Liber naturae creaturarum)⁴⁷.

Будучи позбавленим проповідування з катедри, Савонарола, приступає до написання апологетичних праць, котрі в ході XV століття отримали широке розповсюдження. Перший морально-апологетичний його трактат «Простота християнського життя» (La semplicità della vita cristiana), окреслює головні напрямки реформи, котра була б бажаною для флорентійського народу, а також для всього християнського світу його епохи⁴⁸. Говорячи про досягнення античної

⁴⁴ Див. Степанова. *Систематическая теология в историческом развитии // Западная теология XX века. Избранные тексты*, 21.

⁴⁵ Див. Чичерин Б. *Политические мыслители древнего и нового мира. Выпуск Первый*. Москва 1897, 151-152.

⁴⁶ Соколов В. *Европейская философия XV-XVII веков*. Москва 1984, 14.

⁴⁷ Див. Осипов. *Путь разума в поисках истины*, 27.

⁴⁸ Див. Ченти Т. *Джироламо Савонарола монах, который потряс Флоренцию, Молитвы из темницы*. Москва 1998, 106.

культури і епохи Відродження в сфері науки, мистецтва і літератури Савонарола застерігав від надмірного зацікавлення древнім язичництвом, котре, в свою чергу, небезпечно балансувало на межі аморальності та забуття християнства. Один із біографів Савонароли називає його: «апостолом Ренесансу», «християнським Сократом» та «мучеником століття»⁴⁹.

У своєму творі «Досліди» (Essays), французький філософ Мішель де Монтень (Michel de Montaigne) згадує про твір Сабадунського «Природна теологія» наступне: «Мета книги вельми смілива і рішуча: автор ставить собі за ціль, всупереч атеїстам встановити і довести всі положення християнської релігії з допомогою природних доказів, та аргументів людського розуму»⁵⁰. На думку Адріана Турнеба (Adrianus Turnebus⁵¹), в цій книзі є викладена суть вчення Томи Аквінського⁵².

1.5. Апологетика Нового часу

Період Реформації дав поштовх до розвитку нецерковних та антихристиянських ідей філософського походження. Найбільш виразними з них були деїзм, пантеїзм та матеріалізм, і, відповідно до цих напрямків розвивалась і апологетика, котра, в свою чергу, намагалась опонувати цим ідеям та вказати на їхню помилковість⁵³. Період XVII-XVIII ст. в історії отримав назву «Просвітництво», і християнська апологетика цього часу в основному зосереджена на: «...тих, хто відкинув існування Бога (скептики і вільнодумці), тих, хто прийняв існування Бога, але відкинув божественне одкровення (деїсти), і тих, хто прийняв божественне

⁴⁹ Иванов А. *Максим Грек и Савонарола* // Богословские труды 12 (1974) 208.

⁵⁰ Монтень М. *Опыты. Книга Вторая*. Москва-Ленинград 1958, 129.

⁵¹ Адріан Турнеб (Adrianus Turnebus) (1512-1565) - видатний французький філолог, якому належить велика кількість перекладів з древніх авторів і коментарів до них. // Див. Монтень М. *Опыты*. Том I. Москва 1992 // <http://lib.ru/FILOSOF/MONTEN/monten1.txt>.

⁵² Див. Монтень. *Опыты. Книга Вторая*, 129.

⁵³ Див. Осипов. *Путь разума в поисках истины*, 28.

одкровення, але відкинув важливість та цінність релігійної практики (лібертини⁵⁴)»⁵⁵.

1.5.1. Блез Паскаль

Відомим апологетом XVII століття є Блез Паскаль (Blaise Pascal) . Його праця «Думки» (Pensees) є чернетковими записами автора, зробленими протягом 1656-1662 рр., котрі слугували робочим матеріалом для створення апології, адресованої лібертинам⁵⁶. Апологетика Паскаля будувалась на трьох складових: апеляції до свідочств, звернення до старозавітніх пророцтв про прихід Христа, використання логічної аргументації типу «безпрограшне парі»⁵⁷. Аргумент «безпрограшне парі» представлений у 418 фрагменті твору «Думки»⁵⁸. На думку Нормана Гайслера, цей аргумент не доводить існування Бога, однак наставляє до розсудливості і показує, що не вірити в Бога безглуздо⁵⁹.

Паскаль, застосовуючи науковий метод, надає християнству ролі, еквівалентної гіпотезі у природничих науках, намагається зібрати беззаперчні факти і на основі них довести істинність християнської релігії, аргументуючи, що якщо б ця релігія не була правдивою, то неможливо було б пояснити і всі ці факти⁶⁰. Мета Паскаля – допомогти людям відкрити істинність християнства, оскільки, як він зазначав, люди краще переконуються в тому, що самі досвідчили, ніж в тому, що їм намагаються нав'язати інші⁶¹.

⁵⁴ Лібертини – вільнолюбці [...] прагнули звільнитись від засилля світської і релігійної догматики, канонів класицизму, [...] захоплювались повнотою земного життя, обстоювали принципи деїзму чи пантеїзму, гедонізму і свободи, започатковані добою ренесансу // Ковалів Ю. *Лібертини* // *Літературознавча енциклопедія у двох томах*. Т. 1. Київ 2007, 555-556.

⁵⁵ Veilby. *Thinking about Christian apologetics. What it is and why we do it*. 62.

⁵⁶ Див. Хома О. «Думки» і герменевтика: філософське значення Нової апологетики Паскаля // Паскаль Б. *Думки* . Київ 2009, 400.

⁵⁷ Див. Гайслер. *Паскаль, Блез* // *Енциклопедія християнської апологетики*, 705.

⁵⁸ Див. Паскаль Б. *Думки*. Київ 2009, 137-141.

⁵⁹ Див. Гайслер. *Паскаль, Блез* // *Енциклопедія християнської апологетики*, 707.

⁶⁰ Див. Прево-Парадоль. *Предисловие* // Паскаль Б. *Мысли*. Москва 1899, 13.

⁶¹ Див. Veilby. *Thinking about Christian apologetics. What it is and why we do it*. 69.

1.5.2. Фрідріх Шлейєрмахер

Початок ХІХ ст. був поворотним для богослов'я, адже у цей час було висловлено багато критичних аргументів на адресу цієї науки, а також формувалась нова парадигма, котра надавала перевагу суб'єктивності, приймала історично-критичну точку зору, еволюцію людини та намагалась з'єднати етику і релігію, в одне ціле⁶². Знаковою для нас персоною цього часу є Фрідріх Шлейєрмахер (Friedrich Schleiermacher) та його апологетичні твори «Про релігію» (Ueber die Religion) та «Християнська віра» (Der Christliche Glaube). Як батько сучасного лібералізму він мав великий вплив на наступні покоління прихильників цієї ідеології. Для нього в основі релігії є скоріше людський досвід, аніж сам факт існування божества, адже для того, щоб людина могла щось пояснити, найперше вона повинна це досвідчити⁶³: «Він відродив інтерес до релігії [...], а його систематичне дослідження християнського вчення заклало основу для багатьох наступних праць»⁶⁴. Апологетика Шлейєрмахера складається з двох кроків: доведення необхідності релігії в житті людини, і доведення того, що християнство є найкращою релігією⁶⁵.

1.5.3. Джон Генрі Ньюмен

Джон Генрі Ньюмен (John Henry Newman) став найбільш відомим англіканцем, котрий перейшов в лоно католицької церкви, а також одним із знакових апологетів ХІХ ст. Ньюмен залишив декілька своїх апологетичних праць: «Есе про чудо» (Essays on Miracles), «Есе про розвиток християнського віровчення» (Essay on the Development of Christian Doctrine), «Есе в допомогу граматиці» (An Essay in Aid of a Grammar of Assent), «Ідея світобудови» (The Idea of a University) та «Apologetica pro vita sua»⁶⁶. «Есе в допомогу граматиці» за своїм змістом є найбільш філософським твором, у якому автор виступає на захист віри як закономірного способу інтелектуальної діяльності людини, котрий узгоджується

⁶² Див. Кинг Р. *Задача систематической теологии // Западная теология XX века. Избранные тексты.* 77.

⁶³ Див. Гайслер. *Шлейєрмахер, Фридрих // Энциклопедия христианской апологетики,* 1093.

⁶⁴ Кинг. *Задача систематической теологии,* 63.

⁶⁵ Див. Veilby. *Thinking about Christian apologetics. What it is and why we do it.* 71.

⁶⁶ Див. Гайслер. *Ньюмен, Джон Генри // Энциклопедия христианской апологетики,* 658.

з розумом та досвідом. Ця праця була задумана як апологія у світлі філософії емпіризму, котру розвивали англійські філософи Джон Локк (John Locke), Девід Г'юм (David Hume) та Джон Стюарт Мілль (John Stuart Mill)⁶⁷.

Цінуючи раціональні та історичні докази, Ньюмен сумнівається, що вони здатні примусити невіруючу людину повірити в Бога, а тому він формує свою апологетику в автобіографічній формі⁶⁸: «У релігійному дослідженні кожен із нас може говорити лише для себе, і для себе він має право говорити. Власного досвіду достатньо для себе, але він не може вказувати іншим; він не може встановити закон;»⁶⁹. На думку кардинала Ейвері Даллеса (Avery Robert Dulles), фігуру Ньюмена можна поставити в один ряд з найкращими апологетами усіх часів, адже «уникаючи раціоналізму, наївної біблістики та філософської скромності багатьох апологетів своєї доби, Ньюмен залишив нам твори незмінної цінності»⁷⁰. Папа Іван Павло II у одному з своїх листів, згадуючи про Ньюмена, говорить наступне: «Філософсько-богословська думка і духовність кардинала Ньюмена, настільки глибоко вкорінені у Священному Писанні і збагачені ним та вченнями Отців, що досі зберігають свою особливу оригінальність і цінність»⁷¹.

1.6. Апологетика ХХ століття

На думку російського професора Алексея Осіпова, особливість розвитку апологетики у ХХ столітті в основному була зумовлена трьома чинниками. Перший чинник полягав у широкій розповсюдженості атеїстично-матеріалістичного світогляду. Відтак, в цей час питання співвідношення віри та розуму, доказів існування Бога та існування душі знову виходять на передній план. Другий чинник – нові відкриття у різних галузях науки, таких як фізика, генетика, астрономія, психологія та ін., що, в свою чергу, дало апологетам нові аргументи для пояснення буття Бога, існування душі, безсмертя та інших питань.

⁶⁷ Див. Маркович К. *Джон Генрі кардинал Ньюмен* // <https://bogoslov.ru/article/649027> (17.06.2020).

⁶⁸ Див. Veilby. *Thinking about Christian apologetics. What it is and why we do it.* 73.

⁶⁹ Newman J. H. *An Essay In Aid Of A Grammar Of Assent.* London 1874, 299.

⁷⁰ Dulles A. *A History of Apologetics.* New York 1971, 188.

⁷¹ John Paul II. *Letter to the archbishop of Birmingham for the centenary of the elevation to the cardinalate of John Henry Newman.* Vatican 1979 // http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/letters/1979/documents/hf_jp-ii_let_19790514_100-newman.html (17.06.2020).

Третій чинник – розвиток науково-технічного прогресу, що змусив людину задуматись над питаннями сенсу людського існування⁷².

1.6.1. Гілберт Кіт Честертон

Одним із знакових апологетів ХХ століття вважається Гілберт Кіт Честертон (Gilbert Keith Chesterton). Серед творів, котрі принесли йому успіх в галузі апологетики, слід виокремити «Єретики» (Heretics), «Ортодоксія» (Orthodoxy) та «Вічна людина» (The Everlasting Man). Апологетика Честертонна цікава завдяки його особливому підходові – він не втомлюється вказувати на неправдиві твердження невіруючої людини, показуючи при цьому привабливість християнського світогляду⁷³. Протягом своєї апологетичної діяльності Честертон захищає дві істини: сім'ю та віру, з якими веде війну сучасне йому суспільство. За його словами, «Напад на сім'ю – це напад на саме життя, а напад на віру – напад на Творця життя»⁷⁴. Честертон мав великий вплив на Клайва Люїса⁷⁵. У розбудові власного апологетичного корпусу Люїс багато запозичує, а також згадує про те, що твір «Вічна людина» мав вплив на його навернення до християнства⁷⁶: «... на Льюїса справило сильне враження те християнське тлумачення історії, яке Г. К. Честертон використовує в «Вічній людині» (1925): йому здавалося, що таким чином реальні події знаходять сенс»⁷⁷. За свої старання в галузі апологетики Честертон невдовзі після своєї смерті був удостоєний титула «Захисник віри», котрий йому присвоїв папа Пій XI⁷⁸.

⁷² Див. Осипов. *Путь разума в поисках истины*, 35-37.

⁷³ Див. Montgomery J. *Chesterton the Apologist* // <https://www.bethinking.org/apologetics/chesterton-the-apologist> (18.06.2020).

⁷⁴ Ahlquist D. *Chesterton's defense of the faith and the family* // <https://www.chesterton.org/apologetics> (18.06.2020).

⁷⁵ Див. Гайслер. *Ньюмен, Джон Генри* // *Енциклопедія християнської апологетики*, 1032.

⁷⁶ Див. Coffman E. *The Witty G.K. Chesterton (1874-1936)* // *C.S. Lewis: A Profile in Faith*. 2013, 168.

⁷⁷ Макграт А. *Клайв Стейнлз Льюїс. Человек, подаривший миру Нарнию*. Москва 2019, 285.

⁷⁸ Див. Ward M. *Gilbert Keith Chesterton*, London 1944. Цит. за: Babendreier J. *Modern Values in the apologetics of G. K. Chesterton*. Extracto de la Tesis Doctoral presentada en la Facultad de Teología de la Universidad de Navarra, Pamplona 1988, 313.

РОЗДІЛ 2

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

Життя Клайва Степлза Люїса не завжди було у тісному зв'язку з Богом, адже певну частину свого буття, він був невіруючим – атеїстом. Перш ніж розглядати апологетику цього автора, варто поглянути на його інтелектуально-духовне формування, та ті чинники котрі утвердили його в атеїзмі, і ті котрі повернули йому віру в Бога.

Клайв Люїс народився 1898 р. в м. Белфасті в сім'ї юриста та дочки священника, будучи другом сином у своїх батьків, та на три роки молодшим від свого брата¹. Дитинство Люїса було типовим для більшості ірландських сімей ХІХ ст. робітничого класу². У 1905 р. коли Люїсу виповнилось сім років, він разом з сім'єю перебрався до нового, більшого будинку неподалік Голлівудських пагорбів та Белфастської затоки. У автобіографічному творі та листуваннях автора цей будинок фігурує під назвою «Маленький Лі», та виступає одним із героїв розповіді³.

2.1. Дитинство

У періоді дитинства, на нашу думку, є декілька важливих чинників, котрі зіграли суттєву роль у формуванні майбутнього апологета.

Перший чинник, як зазначає Макграт, – це ландшафт Ірландії, котрий неодмінно вплинув на формування багатої уяви Люїса: «У 1930-х роках Льюїс виявить, що природний ландшафт рідної Ірландії стимулює його власну

¹ Див. Льюїс К. *Настигнут радостью // Кружной путь или Блуждания паломника. Чудо. Настигнут радостью (духовная автобиография)*. Т. 7. Москва 2006, 275.

² Див. Hannay M. *The Inconsolable Secret: Biography // C. S. Lewis (Bloom's Modern Critical Views)*. New York 2006, 33.

³ Див. James R. C. *S. Lewis Belfast Childhood // C. S. Lewis: life, works, and legacy. Volume 1: An Examined Life*. USA 2007, 18.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЬЮІСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

літературну уяву, та й інших авторів, до прикладу, поета Едмунда Спенсера. Насіння цих майбутніх паростків видно вже в листах додому від 1913 року»⁴. Ті, хто коли небудь побував у графстві Даун, неодмінно віднайдуть прототипи ірландських ландшафтів у літературних творах Льюїса: «смарагдово-зелений» рай у творі «Велике розлучення» (*Great Divorce*) є точною копією його батьківщини, Дольмен Легананні, гора Кейв Хілл, Дорога гігантів – це все ландшафтні образи Ірландії, котрі закарбувались у дитячій пам'яті, а пізніше були відображенні у творі «Хроніки Нарнії»⁵. Також, пізніші твори Льюїса є наскрізь просякнуті яскравими образами природи, що, в свою чергу, підкреслює бажання автора пробудити в читачів чуття зору, слуху, нюху, смаку та дотику для того, щоб читач не просто читав текст, а мав змогу переживати його⁶. Цю образність можемо простежити і у його апологетичних працях, де автор наводячи певні приклади з життя, аналогії чи метафори намагається розбудити уяву та чуття читача.

Ще одним фактором, котрий сформував дитячу уяву Льюїса були книги, котрими практично був заповнений весь будинок:

Батько скупляв всі книги підряд, і ними заповнювався Новий Дім. Книги в кабінеті, книги у вітальні, книги в гардеробній, книги в два ряди у великій шафі на сходах, книги в спальні, книги на горищі вискладані стосами, котрі доходили мені до плечей; книги різного виду котрі відображали зацікавлення моїх батьків, придатні та непридатні для читання, ті котрі годилися для читання дитині і ті котрі були абсолютно недопустимі. Мені нічого не забороняли. Безкінечними дощовими вечорами я завжди міг знайти нову книгу⁷.

Згодом книги відіграють надважливу роль у житті Льюїса: завдяки книгам він поступово втрачає віру, однак завдяки літературі потім її і віднаходить. У період навчання в Малверні Льюїс доходить до висновку, що «християни помиляються, однак всі решта є нудними»⁸. Любов Льюїса до літератури допомогла йому поєднати раціональний та творчий аспект християнства. Читання класичної

⁴ Макграт А. *Клайв Стейплз Льюїс. Человек, подаривший миру Нарнию*, 53.

⁵ Див. Макграт А. *Клайв Стейплз Льюїс. Человек, подаривший миру Нарнию*, 30.

⁶ Див. Peters T. *Simply C.S. Lewis: a beginner's guide to the life and works of C. S. Lewis*. Wheaton 1997, 24.

⁷ Льюїс К. *Настигнут радостью*, 280.

⁸ Льюїс К. *Настигнут радостью*, 418 - 419. Пор. Douglas G. – Kilby K. *C. S. Lewis. Images of His World*. 2005, 14.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

англійської літератури привело його до розуміння того факту, що ті, хто сповідує християнські принципи, могли запропонувати у своїх творах найбільш переконливу та стійку аргументацію тих чи інших ідей⁹.

У пізніших роках життя Люїса можемо побачити, що протягом своєї наукової кар'єри він неодноразово говорить про цінність літератури та її роль в культурному, релігійному та особистісному розвитку людини. Одним з прикладів цього є його есе під назвою «Про читання старих книг» (On the reading of old books), написане у 1944 році. У ньому автор закликає читати старі книги, адже саме вони допомагають верифікувати сучасні тексти і дати глибший контекст та правильну перспективу їх прочитання, допомогти зрозуміти їх значення у контексті всього християнства¹⁰. Література, яку Люїс читав до свого навернення, послужила добрим підґрунтям для його апологетичних робіт, адже, як стверджує автор, ключем до його авторських книг є слова Джона Донна (John Donne)¹¹: «”Ми найбільше ненавидимо ті ересі, котрі колись ісповідували самі”. Усі сили я затрачаю на відстоювання тої віри, котрій я довгий час противився і до котрої пізніше прийшов»¹².

Ще одним важливим чинником формування уяви Люїса у час його дитинства є його старший брат Воррен, з котрим у Люїса були дуже теплі стосунки. Трирічна різниця у віці не завадила братам збудувати стосунки на рівних умовах: «Другим подарунком долі, я назву брата. Він був трьома роками старший, але ніколи не поводився як «великий», ми швидко потоваришували, ба навіть стали союзниками, хоча схожими не були»¹³. Ще до того, як Клайву виповнилось шість років, він створив «Землю Тварин». Це була уявна країна, населена одягненими тваринами, зі своєю історією, географією та політикою. З-під пензля Воррена у той час народжувались поїзди, кораблі та битви, котрі отримали збірну назву «Індія». Об'єднавши «Землю Тварин» та «Індію», брати

⁹ Див. Макграт А. *Клайв Стейплз Льюїс. Человек, подаривший миру Нарнию*, 176.

¹⁰ Див. Льюїс К. *О старинных книгах // Просто христианство. Бог под судом*. Москва 1994, 221.

¹¹ Мова йде про Джона Донна (John Donne 1572-1631) – англійського поета та проповідника. Детальніше Див. *Донн, Джон* // https://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/DONN_DZHON.html (26.09.2020.)

¹² Льюїс К. *Настигнут радостью*, 418.

¹³ Льюїс К. *Настигнут радостью*, 277.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

створили казковий світ під назвою «Боксен»¹⁴. У цій вигаданій дитячій космогонії поєднались казки, міфи, релігійні образи, які стали певними художніми інструменти у творчості Люїса, та які в подальшому будуть відшліфовуватись у його літературній діяльності¹⁵.

Розповідаючи про дитинство автора, не можна оминати смерті матері, що спричинила його перший релігійний досвід (хоча сам автор так не вважає¹⁶). Коли хвороба матері стає безнадійною, Люїс згадує про те, чого його вчили у дитинстві: прохання, висловлене у молитві та підкріплене вірою, повинно неодмінно бути виконаним. Він починає молитись, вірячи у те, що його молитовне прохання неодмінно буде задоволене. Коли мати все ж таки помирає, Клайв починає вимагати від Бога чуда: «Я звертався до Бога (так, як я собі його уявляв) без любові, без поваги, навіть без страху. В тому чуді, котрого я очікував, Бог повинен був зіграти роль не Визволителя чи Судді, а роль чарівника; зробивши те, що від Нього вимагалось, Він міг піти»¹⁷. Тут ми бачимо тему, котра буде розвинена у пізніших творах Люїса – зв'язок між магією та технологією, зіставлення магії та технології з релігійним досвідом¹⁸. За словами одного з російських філологів та перекладачів творів Люїса, Николая Еппле тема смерті матері є глибоко опрацьована у «Хроніках Нарнії», а саме у частині під назвою «Небіж Чаклуна», де Люїс намагається таким чином примиритись з смертю матері:

Там є історія про хлопчика Дігорі, якого Лев посилає принести яблуко життя, а відьма переконує його забрати це яблуко собі і віддати його вмираючій матері. Люїс пропрацьовує цей компроміс і доходить до того, що не можливо взяти це яблуко і використати його у власних інтересах, тобто спробувати домогтись від Бога певного результату. Це було б магічним ставленням до Бога¹⁹.

¹⁴ Див. Hannay M. *The Inconsolable Secret: Biography*, 34.

¹⁵ Див. Davenport J. *C. S. Lewis (Who wrote that?)*. New York 2011, 28.

¹⁶ На думку Алана Джейкобса цей факт є релігійним досвідом і є важливим у житті Люїса, однак чинячи опір фрейдівському поясненню, згідно якого, досвід дитинства є визначальним для подальшого життя, Люїс у своїй автобіографії применшує цей факт, для того щоб показати що смерть матері є менш руйнівною ніж вона була для нього насправді. Див. Jacobs A. *The Narnian. The Life and Imagination of C. S. Lewis*. [PDF] 2005, 6.

¹⁷ Льюїс К. *Настигнут радостью*, 287.

¹⁸ Див. Jacobs A. *The Narnian. The Life and Imagination of C. S. Lewis*, 5.

¹⁹ Посашко В. *Клайв Стейплз Льюїс. Настигнутый радостью* // <https://foma.in.ua/articles/faith/klajv-stejplz-lyuis-nastignutyj-radostyu> (26.09.2020).

2.2. Шкільні роки

Навчання Клайва Люїса після смерті матері, можна викласти в наступних п'яти пунктах:

- 1) Школа Віньярд у Вотфорді: вересень 1908 – червень 1910.
- 2) Кемпбел-коледж у Белфасті: вересень – грудень 1910.
- 3) Школа Шербур у Малверні: січень 1911 – червень 1913.
- 4) Коледж Малверн у Малверні: вересень 1913 – червень 1914.
- 5) Приватна підготовка у Грейт Букхемі: вересень 1914 – червень 1917²⁰.

У Віньярді за словами самого Люїса, він вперше став віруючим: «Я почав серйозно молитись, я читав Біблію і вчився прислухатись до голосу сумління. Ми з хлопцями часто говорили про релігію, і якщо мені не зраджує моя пам'ять, це були розумні і здорові бесіди, без істеричної напруги та лицемірства, таких притаманних старшокласникам»²¹.

Одним з найбільших переживань Люїса під час шкільного навчання у Малверні було, як він його називає, відкриття «Півночі²²». Приводом до цього відкриття послужила шкільна газета, у якій Люїс побачив ілюстрацію Артура Рекхема (Artur Rackham) до опери Ріхарда Вагнера (Wilhelm Richard Wagner) «Загибель Богів» (Götterdämmerung). Після цього Люїс перечитує твір «Загибель Богів», починає цікавитись музикою Вагнера, тратячи останні кишенькові гроші на платівки з записами його творів, а також купує й саму книгу з ілюстраціями Рекхема, одна з яких була представлена у шкільній газеті. Згодом, після Вагнера, Люїс починає цікавитися всім, що пов'язане зі скандинавською міфологією: міфами норвежців, міфами германців та міфами півночі²³. Любов до міфів відіграла неабияку роль у втраті Люїсом віри.

У 1916 р. у листі до свого друга Артура Грівса (Arthur Greeves) говорячи про свої релігійні погляди, Люїс вказує, що не вірить в жодну релігію, адже всі релігії

²⁰ James R. *Lewis's Early Schooling: Trials and Tribulations* // C. S. Lewis: *life, works, and legacy. Volume 1: An Examined Life*. USA 2007, 45.

²¹ Льюїс К. *Настигнут радостью*, 296.

²² «Північ» (Northernness) – цікавісті до північних земель Британії та Скандинавії, та всього що з ними пов'язано, а в особливіший спосіб зацікавлення скандинавською міфологією. У автобіографії Люїс згадує: «"Північ" здався мені важливішим за християнство, тому, що в ньому було саме те, чого не вистачало моїй вірі. Сам по собі він не був релігією - в ньому не було ні догм, ні зобов'язань. Але в ньому було воістину релігійне поклоніння, безкорислива і самовіддана любов до чогось, а не за щось» // Льюїс К. *Настигнут радостью*, 325.

²³ Див. Макграт А. *Клайв Стейплз Льюїс. Человек, подаривший миру Нарнию*, 52-53.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮЇСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

є лише міфологіями, котрі винайшла людина, тому Христос є таким самим винаходом людської уяви, як і Локи²⁴.

На його думку, релігії утворились завдяки людському страху, який виник у первісної людини, від багатьох страшних речей (грим, смерть, змії тощо). Вірячи у те, що ці речі є певними злими духовними силами, котрі шкодять людині, вона намагалась задобрити їх, співаючи їм пісні та приносячи їм жертви. Поступово від простих духів ці істоти виростили у більш складні ідеї, як от боги, і, таким чином, виникла релігія, а за словами Люїса – міфологія. За аналогією до того, як багатьох людей вважали богами після їх смерті (до прикладу Геракла чи Одіна), так само і після смерті єврейського філософа Іешуа котрого почали вважати богом, виник культ, пов'язаний з давньоєврейським поклонінням Ягве, а відтак і християнство, котре є однією міфологією серед багатьох, і у котрому його виховували²⁵.

Згодом ця ж сама міфологія стала помічною Люїсу для прийняття християнства, що відбулось завдяки відомій нічній розмові Люїса з Толкіном і Дайсоном у 1931 р²⁶. За деякий час після цієї розмови Люїс напише лист своєму другу Артурові Грівсу, де знову говоритиме про міфологію, однак у цьому листі християнство вже постане не однією з багатьох міфологій, а єдиним правдивим міфом: «Тепер історія про Христа – це не просто справжній міф: міф, що впливає на нас так само, як і інші, але з тією великою різницею, що він справді відбувся: і потрібно з захопленням прийняти його пам'ятаючи про те, що це Божий міф, де усі інші міфи є міфами людськими»²⁷.

З автобіографії автора також бачимо, що ця міфологія послужила гарним досвідом любові до богів, котрих він не знав, щоб у них навчитись любові до того Бога, котрого він пізнає у своєму житті трохи згодом:

²⁴ Локи – один із богів скандинавської міфології, основними якостями котрого є хитрість та підступництво. Виступає у двох іпостасях. Детальніше Див. Кривушин І. *Енциклопедія Кругосвет. Локи* // <https://www.krugosvet.ru/enc/religiya/loki> (26.09.2020.)

²⁵ Лист Клайва Люїса написаний 12 жовтня 1916 р. та адресований його другу Артурові Грівсу. Див. Hooper W. *They stand together. The Letters of C. S. Lewis to Arthur Greeves (1914 - 1963)*. London 1979, 135.

²⁶ Див. Goetz S. *C. S. Lewis*. USA 2018, 16.

²⁷ Лист Клайва Люїса написаний 18 жовтня 1931 р. та адресований його другу Артурові Грівсу. Див. Hooper W. *They stand together. The Letters of C. S. Lewis to Arthur Greeves (1914 - 1963)*, 427.

Нас навчали “Воздавайте хвалу Господеві Богові, бо Він великий є”, нібито, ми повинні дякувати Йому найперше за саме його буття і існування, а не за ті блага котрі Він дарував нам, – і так воно і є, до такого знання про Бога ми приходимо. Такого досвіду у мене не було, але я набагато ближче підійшов до нього в моїх відносинах з північними богами в яких я не вірив, ніж у відносинах з правдивим Богом, коли я у Нього вірив. Можливо, для цього і потрібен був цей хибний шлях до неправдивих богів, щоб у них навчитись любові до того дня, коли правдивий Бог знову покличе мене до себе²⁸.

Та сама міфологія, кора мала великий вплив на духовне життя Люїса, у подальшому фігурує і в його літературній²⁹ та апологетичній³⁰ творчості.

З періодом шкільного навчання у Малверні пов’язаний поступовий відхід Люїса від християнства. Однією з причин, як стверджує Клайв, був вплив виховательки цієї школи “*missis K.*” (Miss C.), котра заблукала в англо-американському окультизмі. Вона заплутала Люїса у питаннях релігійної ідеології, що, в свою чергу, змусило його розглянути неортодоксальні релігійні і духовні культури³¹: «Розпливчата умоглядність окультизму розмивала чіткі правди віри, і я з задоволенням це приймав. Все стало умоглядним, «моя віра» змінилась «загальними відчуттями», і мені це сподобалось»³².

Засумніватись в істинності власної віри у періоді навчання в школі у Малверні, Люїса підштовхнуло також читання творів Вергілія та інших класиків. Люїс зауважив у класичних авторів безліч релігійних ідей, однак всі ці ідеї визнані вченими і учителями неправдивими. У Люїса з’являється підозра і щодо християнської релігії, зокрема її ексклюзивності щодо інших релігій: є тисячі релігій, і всі вони мають спільні риси, то чому ж тоді християнство є кращим за інші і є істинною релігією: «Чому я повинен вірити у такий виняток? Адже у її основі ті ж властивості, що й у інших. Чому я повинен був ставитись до неї по іншому і чи повинен я був ставитись до неї по іншому, тим паче, що мені цього

²⁸ Льюис К. *Настигнут радостью*, 325.

²⁹ Див. Льюис К. *Похороны великого мифа // Письма Баламута. Страдание. Расторжение брака. И др.* Т. 8. Москва 2005, 424-437.

³⁰ Див. Льюис К. *Чудо // Кружной путь или Блуждания паломника. Чудо. Настигнут радостью (духовная автобиография)*. Т. 7. Москва 2006, 241.

³¹ Див. White M. C. *S. Lewis. A life*. New York 2004, 30.

³² Льюис К. *Настигнут радостью*, 314.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

зовсім не хотілось»³³. Еклектична духовність «місіс К.» та музика Вагнера – дали потужний поштовх для відходу Люїса від християнської віри. Сукупність міфу та містики, отримані під час шкільного навчання у Малверні, зробили для нього християнство м'яким, порожнім і трохи безглуздим³⁴.

Великий вплив на формування світогляду Люїса у період шкільних років мав Кіркпатрік (William Kirkpatrick), відомий в сімейному колі Люїсів під прізвиськом «Керк» або «Великий Придира» (Great Knock) . Він був приватним учителем Клайва з 1914 по 1917 роки та готував його до вступу в університет³⁵. «Він був дуже логічним, але все ж таки не до кінця. Колись він був пресвітеріанцем³⁶, тепер став атеїстом. [...] Він був не просто атеїстом – він був раціоналістом тої старої, високої і чистої школи, котру витворило ХІХ століття»³⁷.

Одним з наслідків раціоналізму Кіркпатріка було те, що Люїс зміцнився у позиції власного атеїзму. Певні зародки атеїзму, посіяні у душі Люїса ще під час шкільного навчання у Малверні, тепер, завдяки Кіркпатріку, отримали у ній своє утвердження³⁸. Кіркпатрік просив Люїса читати критиків релігійного світогляду, до прикладу Артура Шопенгауера (Arthur Schopenhauer), зокрема його твір «Світ як воля та уявлення» (Die Welt als Wille und Vorstellung 1819), після прочитання якого Люїс ще більше став прихильним до теорії випадковості Всесвіту. Керк забезпечував Люїса тогочасними «світоглядними боєприпасами», ведучи його до остаточного утвердження у атеїзмі³⁹. Останнє можна простежити у листі до Артура Грівза, датованому 12 жовтня 1916 року, де Люїс чітко заявляє, що не визнає жодної релігії, бо всі релігії є лише міфами, вигаданими людьми⁴⁰.

³³ Льюис К. *Настигнут радостью*, 315.

³⁴ Див. Davenport J. C. *S. Lewis (Who wrote that?)*, 39.

³⁵ Див. Bramlett P. *Lewis the Reluctant Convert: Surprised by Faith // C. S. Lewis: life, works, and legacy. Volume 1: An Examined Life*. USA 2007, 110.

³⁶ Пресвітеріани - кальвіністи, переважно ХVІ і ХVІІ ст., в Англії, Шотландії та північноамериканських англійських колоніях, які трималися пресвітеріально-синодального устрою церкви. Див. *Пресвітеріане // Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона*. // https://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/83237/ Пресвітеріане (30.09.2020).

³⁷ Льюис К. *Настигнут радостью*, 367.

³⁸ Див. Макграт А. *Клайв Стейплз Льюис. Человек, подаривший миру Нарнию*, 64.

³⁹ Див. Bramlett P. *Lewis the Reluctant Convert: Surprised by Faith*, 111.

⁴⁰ Див. Hooper W. *They stand together. The Letters of C. S. Lewis to Arthur Greeves (1914 - 1963)*, 135.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

Кіркпатрік багато доклався до потужного інтелектуального розвитку Люїса, що згодом проявився у його літературній діяльності. Керк познайомив його з класичною грецькою, латинською та італійською літературою, не лише вказавши на певні важливі твори, а й допомігши зрозуміти їх мовами оригіналу. Люїс насолоджується творами Гомера, Вергілія, Лукреція, Геродота, Цицерона, читає французькою мовою твори Вольтера, Стендаля та Бальзака. Ближче до закінчення свого навчання в Кіркпатріка він вивчає італійську мову, читаючи в оригіналі «Пекло», котрий належить Данте⁴¹. Керк навчив Клайва мислити, писати та говорити логічно⁴²: «Але хоча я не здатний був стати дослідником, я відчував схильність до логічного мислення не меншу, ніж до радощів уяви, я зацінував логіку. Керк розвивав цю сторону мого розуму»⁴³. Завдяки своєму раціональному наставнику Люїс здобув певні діалектичні навички, котрі пізніше стали йому помічними під час написання апологетичних праць⁴⁴. Образ Кіркпатріка можна відчитати у пізніших художніх творах Люїса, що неодмінно вказує на важливість цієї персони у його житті⁴⁵.

2.3. Участь в I світовій війні

У 1916 році Люїс отримує стипендію на навчання в Університетському коледжі Оксфордського університету, однак це навчання триває менше семестру, бо у червні 1917 році він вступає до Британської армії для проходження військової підготовки, а у листопаді цього ж року, у день свого дев'ятнадцятиліття прибуває на фронтіві окопи Франції⁴⁶. В автобіографії Люїса, темі війни, присвячено дуже мало місця, Люїс немов намагається дистанціюватись від спогадів того часу і,

⁴¹ Див. Sayer J. *Jack. C. S. Lewis and his time*. New York 1988, 49.

⁴² Див. Dorsett L. *The Life of C.S. Lewis (1898 - 1963)* // *C. S. Lewis: A Profile in Faith*. Springfield 2013, 10.

⁴³ Льюїс К. *Настигнут радостью*, 366.

⁴⁴ Див. Rossi L. "Logic" and "Romance": *The Divided Self of C. S. Lewis* // *C. S. Lewis (Bloom's Modern Critical Views)*. New York 2006, 73.

⁴⁵ Образ Кіркпатріка можна побачити у художніх творах Люїса. Певні характеристики, котрі є йому притаманні можна побачити в образі професора Дігори Кірка у творі «Хроніки Нарнії», а у творі «Мерзенна сила» у образі Ендрю Макфі. Див. Duriez C. *Lewis and Military Service: War and Remembrance (1917-1918)* // *C. S. Lewis: life, works, and legacy. Volume 1: An Examined Life*. USA 2007, 97.

⁴⁶ Льюїс К. *Настигнут радостью*, 400.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

схоже це справді так. Сам автор, ще до моменту вступу на службу до Британської армії, укладає «договір з реальністю»: «Комусь може здатись неправдоподібним чи безсоромним моє небажання думати про війну; можуть сказати, що я втікав від реальності. Я ж просто з цією реальністю уклав договір...⁴⁷». На думку Алістера Макграта, Клайв не міг перенести травму свого військового досвіду, адже беззмістовні втрати, з котрими він зустрівся у період війни, ставили під сумнів сенс всесвіту в цілому та сенс особистого буття Люїса як людини⁴⁸.

Важливими з періоду війни є декілька віршів Люїса котрі він опублікує у 1919 році окремою збіркою «Пригноблений дух» (*Spirits in Bondage*) під псевдонімом Клайв Гамільтон. Цінність цих віршів полягає в тому, що у них представлено емоційний та психологічний стан Люїса. Також, з них видно зневагу, котру Люїс висловлює на адресу Бога. Найдивніше у цих листах є те, що Люїс, будучи переконаним атеїстом, постійно гнівливо взиває до тієї істоти, в яку, як він стверджує, взагалі не вірить⁴⁹. Згодом, у спогадах про своє атеїстичне минуле, Люїс напише: «як багато атеїстів, я віддався вихору суперечностей. Я стверджував, що Бога немає, але й проклинав Його саме за це його неіснування. Ще більше Він гнівив мене, через те, що створив цей світ»⁵⁰.

Життя Люїса припало на дві світових війни, перед ним постав обов'язок безпосередньо взяти участь у першій із них. Відчуваючи загрозу Другої світової, він, у одному листі, датованому 8 травня 1939 року і адресованому католицькому священнику Беді Грифітсу (*Bede Griffiths OSB*), котрий був учнем Люїса, ділиться тим, що спогади про останню війну роками переслідують його у снах. Цей лист підтверджує травму Люїса, отриману під час військового досвіду, та його неприязнь до самого факту війни, що несе абсурдну втрату людських життів:

Спогади про останню війну роками переслідували мене у снах. Військова служба, прямо кажучи, передбачає загрозу у вигляді кожного дочасного зла: болю та смерті, котрих ми

⁴⁷ Льюис К. *Настигнут радостью*, 379-380.

⁴⁸ Див. Макграт А. *Клайв Стейплз Льюис. Человек, подаривший миру Нарнию*, 75.

⁴⁹ Див. Jacobs A. *The Narnian. The Life and Imagination of C. S. Lewis*, 78.

⁵⁰ Льюис К. *Настигнут радостью*, 352.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

боїмося зазнати через недугу; ізоляції від близьких нашому серцю людей, якої боїмося зазнати через вигнання; важкої праці на свавільних господарів, несправедливості та приниження, яких боїмося зазнати через рабство; голоду, спраги, холоду і незахищеності, яких боїмося зазнати через бідність. Я не пацифіст. Якщо так мусить бути, то так мусить бути. Проте плоть слабка і себелюбна, і я гадаю, що зазнати смерті було б набагато краще, ніж пережити ще одну війну⁵¹.

Згодом, як ми побачимо, проблемі страждання та намаганню детальніше роз'яснити цю тему, присвячений один з апологетичних трактатів Люїса під назвою «Проблема страждання». У цьому трактаті можемо простежити певні паралелі з темами військових віршів автора, збірки «Пригноблений дух». У них, однак, хоч і були підняті, проте залишені без осмислення і відповідей, проблеми людського страждання⁵².

2.4. Навчання в Оксфордському університеті

У 1918 році Клайв отримав поранення і був демобілізований. Після одужання він повертається на навчання до Оксфорду. Відновивши навчання в Університетському коледжі, він розпочинає курс під назвою «*Literae Humaniores*», метою якого було вивчення класичних мов та літератури⁵³. У цьому курсі знайшла своє продовження і поглиблення любов Люїса до вивчення мов та літератури, котра розвинулась ще у період навчання в Кіркпатріка. Студентам, котрі наважились навчатись на цьому курсі, викладалась класична література, філософія та історія. Автор курсу вбачав у цих предметах не лише інтелектуальну зацікавленість, а й запоруку процвітання Англії. Макграт коментує цей етап наступним чином: «*Literae Humaniores* вважався воротами мудрості, а не просто сумою завчених знань. Це була моральна і культурна підготовка до життя, а не засвоєння фактичної інформації. Якщо інші курси

⁵¹ Лист Клайва Люїса написаний 8 травня 1939 р. та адресований його колишньому учневі, та католицькому священнику домініканцеві о. Беді Грифітсу. Див. Hooper W. *The Collected Letters of C. S. Lewis. Volume II Books, Broadcasts and War 1931-1949*. [PDF], 321-322.

⁵² Див. Макграт А. *Клайв Стейплз Льюїс. Человек, подаривший миру Нарнию*, 256.

⁵³ Див. Wilson A. *C. S. Lewis. A biography*. New York 1991, 62.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

прагнули всього лише наповнити розум студентів, цей курс бажав формувати розум»⁵⁴.

Описуючи період навчання у Оксфорді, Люїс у своїй автобіографії вказує на двох університетських друзів, котрі мали певний вплив на його тодішній світогляд. Цими друзями були Оуен Барфілд (Owen Barfield) та Невілл Когілл (Nevill Coghill), котрі згодом ще з декількома Люїсовими друзями утворять літературний гурток «Інклінгів» (The Inklings).

Ось як згадує Люїс у своїй автобіографії про Барфілда :

Він ніби говорить на тій же мові — але з якимось жахливим акцентом! Він такий близький до того, що здається тобі правильним, і тим не менш він завжди, неодмінно неправий. Він привабливий як жінка і одночасно так само дратівливий. Ти берешся виправляти його помилки, а він, виявляється, збирається виправляти твої! І ось, ви сперечаєтеся — невтомно, вдень і вночі, сидячи вдома або кружляючи по красивому передмістю, зовсім не помічаючи пейзажу, відчуваючи лише міць розмашистих доказів і часом відчуваючи себе не друзями, але повними взаємної поваги противниками. Поступово (хоча цього не чекаєш) вам вдається вплинути один на одного і з безперервної суперечки виростає спільність поглядів, глибока прихильність. Мені здається, він змінив мене набагато сильніше, ніж я його⁵⁵.

На початку 1920-х років Барфілд став відданим послідовником антропософського⁵⁶ вчення Рудольфа Штайнера (Rudolf Steiner). Хоча Барфілду не вдалося переконати Люїса у своїх антропософських поглядах, проте завдяки йому, Клайв позбувся свого «хронологічного снобізму», тобто упередженого ставлення до ідей та творів попередніх епох, що мовляв, все застаріле треба свідомо відкинути. Люїс зрозумів, що ідеї, котрі світ вважає застарілими, потрібно не просто відкидати, а насамперед верифікувати, відповідаючи на запитання: ідея вважається застарілою через те, що хтось її спростував, чи вона є «застарілою» лише тому, що вийшла з моди? Також, Барфілд переконав Люїса

⁵⁴ Див. Макрат А. *Клайв Стейплз Льюїс. Человек, подаривший миру Нарнию*, 104.

⁵⁵ Льюїс К. *Настигнут радостью*, 408.

⁵⁶ Антропософія – течія в духовному житті 20 ст., різновид теософії, що досліджує можливості розвитку людиною прихованих у ній духовних сил. Виходить із засн. 1912 Р. Штайнером «науки про дух» – надчуттєвого пізнання світу через самопізнання людиною себе як косміч. істоти. В основу свого вчення Р. Штайнер поклав синтез зх. і сх. реліг.-окульт. учень. У його А. можна виокремити елементи гностицизму, піфагорів. містики чисел, кабалістики, окультно витлумаченого християнства (христософії), а також ремінісценції зі спадщини Й. Гете, нім. романтиків, класич. ідеалізму Й. Фіхте, Г. Гегеля, філософії життя Ф. Ніцше. Див. Бойченко М. *Енциклопедія сучасної України, Антропософія* // http://esu.com.ua/search_articles.php?id=43066 (10.10.2020).

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЬЮІСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

у тому, що якщо думка є суб'єктивною, то вона не може претендувати на реальність⁵⁷. Виходячи з цього переконання, Люїс був змушений переглянути свої погляди, котрі полягали в тому, що всесвіт відкривається нам у чуттях та існує як непохитна реальність⁵⁸: «Тепер виходило, що доведеться від усього цього відмовитися; якщо я не прийму альтернативу, в яку я не можу вірити, то я повинен визнати, що розум не вторинний, що весь всесвіт в кінцевому рахунку є духовним, що наше мислення є частиною космічного Логосу»⁵⁹. Невілл Когілл, був ще одним другом, якого Люїс запізнав під час свого навчання у Оксфорді. Якщо Барфілд вніс певні тріщини у «хронічний снобізм» Люїса, то Когілл його остаточно зруйнував⁶⁰.

2.5. Викладацька діяльність

Закінчивши своє навчання, Люїс залишається викладати філософію в Університетському коледжі, однак це викладання триває лише протягом одного року, бо у 1925 р. він стає викладачем англійської мови та літератури у коледжі Магдаліни⁶¹. Основним завданням Клайва у період з 1927 по 1954 рік було керувати роботою студентів в якості наукового керівника та провадити лекції. Як викладач коледжу Магдаліни, він автоматично був членом кафедри англійської мови, а це давало можливість читати відкриті лекції для всього Оксфордського університету⁶².

Люїс ніколи не читав свої лекції з листка, і дуже легко цитував дослівно літературні тексти, котрими послуговувався під час публічних виступів. Одним з головних чинників, котрий допомагав йому запам'ятовувати тексти, було внутрішнє розуміння логіки цих текстів. Оскільки певні складні питання Люїс спочатку намагався зрозуміти для себе, він з легкістю вмів згодом ці ж складні

⁵⁷ Pop. Bramlett P. *Lewis the Reluctant Convert: Surprised by Faith* // C. S. Lewis: life, works, and legacy. Volume 1: An Examined Life. USA 2007, 114.

⁵⁸ Див. Макграт А. *Клайв Стейплз Льюїс. Человек, подаривший миру Нарнию*, 138.

⁵⁹ Льюїс К. *Настигнут радостью*, 415.

⁶⁰ Льюїс К. *Настигнут радостью*, 417.

⁶¹ MacSwain R. *Introduction* // *The Cambridge companion to C. S. Lewis*, Cambridge 2013, 5-6.

⁶² Див. Макграт А. *Клайв Стейплз Льюїс. Человек, подаривший миру Нарнию*, 209.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

теми пояснювати людям зрозумілою та доступною для них мовою⁶³. Згодом можемо побачити, як ті ж принципи та методи, а саме дослівне цитування текстів та вміння говорити простою мовою про складні речі, фігурують в апологетичних працях автора.

2.6. Інклінги

Серед подій чи осіб, які мали безпосередній вплив на формування світогляду Люїса, не можна не згадати літературну групу під назвою «Інклінги». Тут формувалися художні та богословські ідеї Люїса, випробовувались способи їхнього літературного викладу. Сама група була створена студентом Едвардом Ліном (Edward Tanguy Lean) у 1930 році. Учасники збирались у кімнатах один одного для того, щоб читати власні вірші та роботи з метою їх подальшого обговорення, критики та заохочення до нових літературних здобутків. Не враховуючи Люїса та Толкіна котрі були викладачами, переважна більшість учасників були студенти. У 1933 році Едвард закінчує університет і тоді Клайв вирішує організувати такі ж зустрічі в своїй кімнаті, але вже не зі студентами, а зі своїми друзями, залишаючи при цьому стару назву групи⁶⁴.

Як ми бачимо, «авторське право» на назву «Інклінги» не належить Люїсу, однак він значною мірою доклався до формування ядерного складу групи. Якщо в першій групі переважно були присутні студенти, то в групі Люїса в основному фігурують його колеги або близькі друзі. Постійними членами групи були: Джон Толкін (John Ronald Reuel Tolkien), Г'юго Дайсон (Hugo Dyson), Оуен Барфілд (Owen Barfield), Адам Фокс (Adam Fox), Роберт Емлін Гавард (Robert Emlyn Navard) та Чарльз Вільямс (Charles Williams). Інші тимчасові учасники групи неодноразово бували присутніми на зустрічах, переважно на запрошення когось з постійних членів групи⁶⁵.

⁶³ Див. Макграт А. *Клайв Стейплз Льюїс. Чоловік, подаривший миру Нарнію*, 214.

⁶⁴ Див. Sayer J. *Jack. C. S. Lewis and his time*, 149.

⁶⁵ Див. Peters T. *Simply C.S. Lewis: a beginner's guide to the life and works of C. S. Lewis*, 71.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

Головна ідея групи полягала в зацікавленні до християнства та літератури, у найширшому значенні цих термінів⁶⁶. З цього випливає, що на зустрічах група не лише представляла та обговорювала свої літературні напрацювання, але й провадила дискусії на релігійні теми. Так, в одному з листів 1940 року адресованому брату Воррену, Клайв згадує про четвергове зібрання групи, де він дискутував з Толкіном та Робертом Емліном Гавардом⁶⁷ на тему конфірмації⁶⁸.

Прямий вплив роботи цієї групи на Люїса видно навіть з того, що більшість книг Люїса, опублікованих близько 1940 року, присвячені окремим членам групи: Оуену Барфілду твір «Алегорія любові» (*The Allegory of Love* 1936 р.), брату Воррену – «За межі мовчазної планети» (*Out of the Silent Planet* 1938 р.), Хюго Дайсону есе – «Реабілітація» (*Rehabilitations* 1939 р.), Джону Толкіну – «Листи Крутня» (*The Screwtape Letters* 1942 р.), Чарльзу Вільямсу «Передмова до Втраченого раю» (*A Preface to Paradise Lost* 1942 р.)⁶⁹, а апологетичний трактат «Проблема страждання» (*The Problem of Pain* 1940 р.) присвячений цілій групі «Інклінгів»⁷⁰.

2.7. Макдональд та Честертон

Серед маси книг та особистостей, на нашу думку, варто виокремити двох авторів, котрі мали найбільший вплив на становлення християнського світогляду Люїса. Згадку про вплив цих двох авторів знаходимо в духовній автобіографії автора «Заскочений радістю»: «Джордж Макдональд (*George MacDonald*) вплинув на мене більше, ніж всі інші автори; я тільки шкодував про його примхи, про його

⁶⁶ Див. Макрат А. *Клайв Стейплз Люїс. Чоловік, подаривший миру Нарнію*, 226.

⁶⁷ Роберт Емлін Гавард (*Robert Emlyn Havard*) 1901–1985- терапевт, медик. Був єдиним нелітературним членом Інклінгів. Див. Charlton B. *Reflections on a scientific paper of 1926 by the medical "Inklings" Robert Emlyn "Humphrey" Havard (1901-1985)* // <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0306987709001522?via%3Dihub> (12.10.2020).

⁶⁸ Лист Воррену Люїсу, датований 23 лютим 1940 р. Див. Hooper W. *The Collected Letters of C. S. Lewis. Volume II Books, Broadcasts and War 1931-1949*. [PDF], 430.

⁶⁹ Див. Smilde A. *Quotations and Allusions in C. S. Lewis, The Problem of Pain* // <http://www.lewisiana.nl/painquotes/index.htm> (12.10.2020).

⁷⁰ Див. Льюїс К. *Страдание // Письма Баламута. Страдание. Растворжение брака. И др.* Т. 8. Москва 2005, 123.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

прихильність до християнства. Честертон виявився розумніший за всіх моїх сучасників разом узятих – зрозуміло, якщо не брати до уваги його віру»⁷¹.

Головний герой «Великого розлучення» (Great Divorce), де Люїс описує своє бачення концепції раю та пекла, навіть зустрічає Джорджа Макдональда:

Сильно тремтячи, я став пояснювати йому, що означає він для мене. Я намагався розповісти, як одного разу зимового вечора я купив на вокзалі його книгу (було мені тоді шістнадцять років), і вона зробила зі мною те, що Беатріче зробила з хлопчиком Данте – для мене почалося нове життя. Я плутано пояснював, як довго це життя було тільки раціональним, не зачіпаючи серця, поки я не зрозумів, нарешті, що його християнство – не випадкове. Я заговорив про те, як наполегливо відмовлявся бачити, що ім'я його чарівності – святість, але він положив мені руку на плече⁷².

Можемо лише припустити, що у цьому фрагменті голосом головного героя говорить сам Люїс, адже у його автобіографії ми знаходимо такий самий факт, де Люїс купує книгу Джорджа Макдональда «Фантастес» (Phantastes), після прочитання якої його уява, як він каже стала християнською⁷³. Про масштаби впливу Макдональда на Люїса, можна судити по тому, що Люїс зібрав духовні повчання Макдональда під назвою «Джордж Макдональд: Антологія». У передмові до цього твору Люїс говорить про Макдональда як про людину, котра, на його думку, була близькою до Духа Самого Христа. У його творах є майстерно переплетені ніжність та суворість, страх та затишок, переконливе поєднання яких до цього Люїс бачив лише у Новому Завіті⁷⁴. Окремі цитування з творів Макдональда знаходимо також в великих апологетичних творах Люїса «Просто християнство»⁷⁵ та «Проблема страждань»⁷⁶.

З есеями Честертон Клайв познайомився ще під час свого трьохтижневого перебування у військовому шпиталі, з «окопною лихоманкою». Згодом про цей досвід Люїс напише: «У цього письменника просто закохуєшся так само

⁷¹ Льюїс К. *Настигнут радостью*, 418.

⁷² Льюїс К. *Расторжение брака. // Письма Баламута. Страдание. Расторжение брака. И др.* Т. 8. Москва 2005, 235.

⁷³ Льюїс К. *Настигнут радостью*, 392-394.

⁷⁴ Див. Lewis C. *Preface // George MacDonald. An Antology 365 readings*, 2009, xxxi.

⁷⁵ Див. Люїс К. *Просто християнство*, Львів 2018, 199-202.

⁷⁶ Див. Люїс К. *Проблема страждания*, Львів 1998, 48, 134.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

мимоволі і непереборно, як в жінку»⁷⁷. Найбільший вплив на Люїса справив твір Честертон «Вічна Людина», котрий він прочитав у 1926 році. Цей текст став важливою сходинкою до навернення: «І тут я прочитав “Вічну людину”, і вперше християнський погляд на історію здався мені розумним і послідовним. Я всіляко намагався захиститися від цього потрясіння. Як ви пам'ятаєте, я і раніше вважав Честертон найрозумнішою людиною на світі, “якщо не брати до уваги його християнство”»⁷⁸.

В одному із інтерв'ю Люїс відносить твір «Вічна людина», до 10 найкращих прочитаних ним творів, що справили вплив на його свідомість та філософію життя⁷⁹. За словами Наталії Трауберг, перекладачки на російську мову значного корпусу творів Честертон та Люїса, ці двоє авторів належать до однієї традиції, поєднуючи у собі глибоке переконання з глибоким смиренням. Вони обоє навмисне прості, а також дратуюче серйозні. Як і Честертон, Люїс несерйозно ставився до себе, однак дуже серйозно – до відстоюваної позиції чи думки. Хоча і є певні відмінності у їхньому літературному викладі думок, «однак разом узяті ці двоє, мало чим схожі до своїх сучасників»⁸⁰.

2.8. Навернення до християнства

Важко точно сказати, скільки часу тривав атеїзм Люїса, але згідно з автобіографією «Заскочений радістю» (*Surprised by Joy*) та даними дослідників творчості автора цей період простягається від 1912⁸¹ року по 1930⁸² рік, тобто на

⁷⁷ Льюис К. *Настигнут радостью*, 401.

⁷⁸ Льюис К. *Настигнут радостью*, 425.

⁷⁹ West J. *Top ten books that influenced C. S. Lewis* // <https://cslewisweb.com/2012/08/02/top-ten-books-that-influenced-c-s-lewis/> (17.10.2020).

⁸⁰ Трауберг Н. *Несколько слов о Клайве С. Льюисе* // <http://trauberg.com/texts/neskolko-slov-o-klayve-s-lyuise/> (17.10.2020).

⁸¹ Важко є простежити конкретну дату, коли Люїс став атеїстом, однак більшість дослідників його творчості говорить що, це відбулося під час навчання в Шербурні у 1912 р. // Див. Goetz S. *A Philosophical Walking Tour with C. S. Lewis*. New York 2015, 152. Також див. Bramlett P. *Lewis the Reluctant convert: surprised by faith*, 103.

⁸² Згідно хронології котра прослідковується у автобіографії «Заскочений радістю», навернення відбулося у періоді з 28 квітня по 22 червня 1929 року, однак один з сучасних дослідників творчості Клайва Люїса, Алістер Макграт, на основі аналізу листів Люїса, вважає, що у своїй автобіографії автор трішки помиляється з роком, і насправді його навернення відбулось у 1930, а не 1929 році. У своїй роботі ми слідуємо згідно тієї хронології котра є представлена Алістером Макгратором, адже вважаємо її більш точною // Див. Макграт А. *Клайв Стейплз Льюис. Человек, подаривший миру Нарнию*, 186-190.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

18 років Люїсового життя. Навернення Люїса відбувалось поступово і найкраще його можна представити у наступних етапах:

- 1) Березень-червень 1930: Люїс приходить до віри в Бога.
- 2) 19 вересня 1931: розмова з Толкіном підводить Люїса до усвідомлення, що християнство – «істинний міф».
- 3) 28 вересня 1931: Люїс приходить до віри в божественність Христа по дорозі в зоологічний сад Уїпснейд⁸³.

За Макгратом у 1930 році Люїс став лише теїстом, про що він згадує у своїй автобіографії: «У троїцькому триместрі⁸⁴ 1929 року я здався і визнав, що Бог є Богом, опустився на коліна і помолився. У ту ніч я, напевно, був найбільш пригніченим та похмурим з усіх неофітів Англії»⁸⁵. Ця переміна та прийняття теїзму відбилися на поведінці Клайва, адже, як він сам згадує, «щойно я став теїстом, як почав по неділях ходити до парафіяльної церкви, а у будні дні до – каплиці свого коледжу».

19 вересня 1931 року Клайв, завдяки легендарній нічній розмові з Толкіном та Дайсоном переходить від простого теїзму до віри в християнського Бога. Про цю подію ми читаємо у листі Люїса до близького друга Артура Грівза: «Я щойно перейшов від віри в Бога до певної віри в Христа – у християнство. Я спробую пояснити це іншим разом. З цим багато в чому є пов'язана моя нічна розмова з Дайсоном і Толкіном»⁸⁶. Хоча й у розмові участь брали Дайсон з Толкіном, саме останній з них все ж таки відіграв ключову роль у переході Клайва від теїзму до християнства, позаяк саме він допоміг Люїсу усвідомити, що його помилка не у логічній нездатності засвоїти теорію, а у відмові досягнути її значення за допомогою уяви. Вивчаючи Святе Письмо, Люїс керувався лише розумом, натомість Толкін вказує йому на те, що тут потрібно було також керуватись своєю уявою та глибинною інтуїцією⁸⁷. Читаючи певні історичні факти про

⁸³ Див. Макграт А. *Клайв Стейплз Люїс. Человек, подаривший миру Нарнию*, 226.

⁸⁴ Академічний рік в Оксфорді ділився на три триместри: (Michaelmas, Hilary та Trinity) по вісім тижнів в кожному: Michaelmas (з жовтня по початок грудня), Hilary (січень - березень) і Trinity (квітень-червень). Див. Макграт А. *Клайв Стейплз Люїс. Человек, подаривший миру Нарнию*, 116.

⁸⁵ Люїс К. *Настигнут радостью*, 429.

⁸⁶ Лист Клайва Люїса написаний 1 жовтня 1931 р. та адресований його другові Артурові Грівсу. Див. Ноорер W. *They stand together. The Letters of C. S. Lewis to Arthur Greeves (1914 - 1963)*, 425.

⁸⁷ Див. Макграт А. *Клайв Стейплз Люїс. Человек, подаривший миру Нарнию*, 194.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

життя Христа, Люїс вважав їх лише черговими легендами, в основі яких лежить міф, тобто щось, недостовірне. У цей вечір Толкін доводить Люїсу, що християнство, котре він називає міфом, побудоване на правдивих та реальних фактах⁸⁸. Усвідомивши свою помилку, та прийнявши аргументацію друга, Люїс згодом скаже: «Тепер історія про Христа – це не просто справжній міф: це міф, що впливає на нас, так само як і інші міфи, проте з тією великою різницею, що він справді стався у дійсності: і потрібно з захопленням прийняти його пам'ятаючи про те, що це є Божим міфом, супроти якого інші є міфами людськими»⁸⁹. Згодом у свої апологетичних працях, говорячи про тему Воплочення чи інші історії Святого Письма, автор називатиме їх міфами Святого Письма⁹⁰.

28 вересня 1931 року Люїс переживає одкровення божественності Христа: «Одного разу, сонячним ранком, я відправився в зоологічний парк. Коли ми вирушали, я ще не вірив, що Ісус Христос – Син Божий; коли ми прибули на місце, я уже це твердо знав»⁹¹. У 1931 році на Різдво Люїс вперше після довгої перерви приймає Святе Причастя. Згодом він причащається щомісяця, а, за словами одного з близьких друзів Люїса, Джорджа Сеєра (George Sayer), близько п'ятнадцяти останніх літ свого життя Люїс мабуть зазвичай причащався щотижня⁹². Алістер Макграт у своїй біографії згадує про те, що починаючи з 1931 року, Люїс знаходить собі духівника, отця Адамса, з яким має зустрічі щотижня по п'ятницях⁹³.

2.9. Апологетична діяльність Клайва Люїса

2.9.1. «Проблема страждання»

Після свого навернення Люїс відчуває, що одним з його обов'язків є стати на захист християнської віри, тобто бути її апологетом. Апологетична діяльність

⁸⁸ Див. White M. C. S. *Lewis. A life*, 146.

⁸⁹ Лист Клайва Люїса написаний 18 жовтня 1931 р. та адресований його другові Артурові Грівсу. Див. Hooper W. *They stand together. The Letters of C. S. Lewis to Arthur Greeves (1914 - 1963)*, 427.

⁹⁰ Див. Люїс К. *Проблема страждання*, 21, 63.

⁹¹ Льюис К. *Настигнут радостью*, 435.

⁹² Див. Sayer J. *Jack. C. S. Lewis and his time*, 135.

⁹³ Див. Макграт А. *Клайв Стейплз Льюис. Человек, подаривший миру Нарнию*, 260.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

Люїса розпочинається із тексту «Проблема страждання» (The Problem of Pain)⁹⁴. Цю книгу Клайв написав у 1940 році на прохання Ешлі Семпсона (Ashley Sampson) для того, щоб вирішити інтелектуальну проблему страждання⁹⁵. Сама книга складається з десяти розділів, де Люїс поміщає проблему болю в контекст християнської доктрини, розглядаючи Божу всемогутність та доброту, людське гріхопадіння та страждання, пекло і біль тварин та закінчує темою неба, котра урівноважує це страждання⁹⁶. Вступну главу, автор розпочинає, зі спогадів, коли був атеїстом і однієї з проблем, котра не давала йому можливості повірити у Бога. Ця проблема полягала у тому, що всі цивілізації і народи є переповнені стражданням та жорстокістю та в кінцевому випадку приречені до загибелі:

Кожна раса, яка виникає в будь-якій частині всесвіту, приречена; адже всесвіт, як нам кажуть, прямує до свого кінця і колись стане однорідною безконечністю гомогенної матерії при низькій температурі. Все закінчиться нічим: життя врешті-решт виявиться минущою і безглуздою гримасою на ідіотському обличчі безконечної матерії. Якщо ви хочете, щоб я повірив, що все це — творіння милосердного і всемогутнього духа, я відповім, що докази вказують на протилежне. Або за всесвітом не стоїть ніякий дух, або це дух байдужий до добра і зла, або ж це злий дух⁹⁷.

Для того, щоб розв'язати цю проблему, Люїс пропонує читачеві розібратись, що саме мається на увазі у термінах «всемогутній» та «добрий», а також простежити походження християнства. Згодом автор говорить, що проблемою страждання є людська гріховність та гріхопадіння людини, котре сталося внаслідок людської гордості. Людський біль, за словами Люїса руйнує ілюзію, що все є добре, що людина є самодостатньою, а також дає можливість людині вибрати Божу волю у той момент, коли вона не завжди збігається з людською. Завершує автор свій твір темою про небо, для якого є створена людина і де «Бог для кожної душі буде, мов перше кохання»⁹⁸.

⁹⁴ Певні апологетичні тематики можемо простежити і у інших творах Клайва Люїса, однак загально прийнято вважають апологетичними його три твори: «Проблема страждання», «Чудо» та «Просто християнство» // Див. Christopher J. C. S. Lewis. Boston 1987, 63. // Див. Макграт А. *Клайв Стейплз Льюїс. Человек, подаривший миру Нарнию*, 294.

⁹⁵ Див. Люїс К. *Передмова // Проблема страждання*, 9.

⁹⁶ Див. Harnay M. *The Inconsolable Secret: Biography*, 193.

⁹⁷ Люїс К. *Проблема страждання*, 12.

⁹⁸ Люїс К. *Проблема страждання*, 130.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНЕ ФОРМУВАННЯ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА ЯК МАЙБУТНЬОГО АПОЛОГЕТА

Після публікації цей трактат, почали сприймати як християнську відповідь на проблему страждання. Хоча цей твір і не зробив Люїса ще всесвітньо відомим, однак зміг привернути до нього багато шанувальників⁹⁹.

2.9.2. «Просто Християнство»

У зв'язку з початком війни та після прочитання твору «Проблема страждання» один із ефірних редакторів BBC (British Broadcasting Corporation), запросив Люїса вести релігійні бесіди, в одній з радіопередач цієї компанії. Ці радіо-бесіди тривали з 1941 по 1944 роки, а згодом були Люїсом дещо доповнені та сформовані у книгу, котра у 1952 році вийшла друком під назвою «Просто християнство» (Mere Christianity). Сама книга складається ще з чотирьох менших книг: у першій автор намагається довести існування універсального морального закону, у другій – істинність та правдивість християнської релігії, третя книга стосується християнської моралі, а у четвертій автор представляє вчення про Пресвяту Трійцю та духовне життя, котрим повинен жити той, хто називає себе християнином¹⁰⁰. Мету написання цієї книги можемо знайти у передмові твору, де автор вказує, що «Від самих початків свого навернення до християнства я вважав, що найкраще, а може, й єдине, що я можу зробити для своїх невіруючих ближніх, – це розтлумачити й оборонити віру, яка була спільною для майже всіх християн у всі часи»¹⁰¹.

Також автор вказує, що його «просто» християнство пропонується не як альтернатива існуючим віросповіданням, а є лише передпокоєм, звідки людина може відчинити двері до інших кімнат християнської Церкви:

Якщо мені пощастить привести когось до цього передпокою, я вважатиму, що досягнув мети, яку ставив перед собою. Проте вогонь у каміні, крісла і накритий стіл знайдемо не у передпокої, а лиш у тих кімнатах. Властиво, той передпокій – це місце, де можна зачекати, з'ясовуючи тим часом, що далі там, за дверима; для життя воно не годиться¹⁰².

⁹⁹ Див. Макграт А. *Клайв Стейплз Льюїс. Чоловік, подаривший миру Нарнію*, 259.

¹⁰⁰ Див. Christopher J. C. S. Lewis. Boston 1987, 68-69.

¹⁰¹ Люїс К. *Передмова до Британського видання 1952 р. // Просто християнство*, Львів 2018, 6.

¹⁰² Люїс К. *Передмова до Британського видання 1952 р. // Просто християнство*, 13.

2.9.3. «Чудо»

Ще одним апологетичним твором, котрий належить авторству Люїса, є «Чудо» (Miracles). Сам твір складається з п'ятнадцяти глав, де автор намагається розглянути раціональність віри в чудеса. У цьому творі ми знаходимо раціональний доказ існування Бога, однак варіант аргументу котрий, ми можемо побачити у сьогоднішньому виданні твору, є дещо зміненим, адже одразу після першого видання твору у 1947 р. Люїс отримав певні зауваження від католицького філософа Елізабет Анскомб (Gertrude Elizabeth Margaret Anscombe) щодо III глави твору. Переглянувши цю главу і усвідомивши крихкість свого аргументу, Клайв попрацював над його удосконаленням. Так, у 1960 р. вийшов передрук твору, у котрому Клайв, врахувавши зауваження Анскомб, практично повністю переробляє III главу, залишаючи без змін лише перших шість абзаців. Також він змінює назву глави з «Протиріччя матеріалізму» на «Головна складність натуралізму»¹⁰³.

На думку Білла Смітта (Bill Smith), одного з директорів програми стипендіатів Інституту Люїса, що знаходиться в Атланті (C.S. Lewis Institute Fellows Program Atlanta), цей твір написаний у зв'язку з тим, що під час свого викладання у Оксфордському університеті Люїс щоденно спостерігає відмінність власних поглядів від поглядів його колег, а також інших інтелектуалів Європи. Вони були переконанні у правдивості натуралістичного світогляду, який, в свою чергу, не вірив в чудеса, саме тому у цьому творі ми бачимо, як Клайв спочатку доводить хибність натуралістичного світогляду, а згодом розглядає те, як біблійні чудеса вписуються в дещо ширші рамки історії Нового Завіту¹⁰⁴.

¹⁰³ Див. Макграт А. *Клайв Стейплз Льюїс. Человек, подаривший миру Нарнию*, 320-323.

¹⁰⁴ Див. Smith B. C. *S. Lewis on Miracles: Why they are possible and significant* // https://www.cslewisinstitute.org/CS_Lewis_on_Miracles_Why_They_Are_Possible_and_Significant (10.10.2020).

РОЗДІЛ 3

АПОЛОГЕТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА

У цьому розділі, ми хочемо представити апологетичний інструментарій Клайва Люїса. Особливістю є те, що автор для захисту християнської релігії використовує ряд аргументів, методів та стилістичних прийомів. До прикладу центральним аргументом, котрий окреслює апологетичну позицію Люїса, є твердження, що Христос є Богом:

Апологетика Люїса зводиться до одного центрального аргументу на захист християнства, одній дорозі в Господнє місто, від якої відгалужуються всі інші дороги, одному ключі від парадних дверей, який відмикає весь багатоквартирний будинок. Центральне переконання християнства: Христос – Бог¹.

3.1. Основні апологетичні теми

3.1.1. Докази існування Бога

Як і кожен християнський апологет, Клайв Люїс у своїх апологетичних працях намагається представити читачеві певні докази, що вказуватимуть на існування Бога. Якщо поглянути на докази Люїса, то вони були не такими прямими, як ми могли їх побачити у першому розділі нашої роботи у Томи Аквінського, Ансельма Кентерберійського чи інших знакових апологетів минулого.

У творі «Чудо», говорячи про Бога та його існування, автор називає Його конкретною річчю, Творцем, котрий створив усе, котрий є абсолютним буттям. Починаючи від атомів до архангелів, початок усього є в Богові, а Його початок – у Ньому самому, Він є джерелом реальності². У цьому ж творі, автор вказує на Бога як на творця природи та на хибність думки, що природа є лише сумішшю винаходів: «Помиляється той, хто думає, що простір і час, народження тварин і

¹ Крифт П. *Критическое эссе* // <https://azbyka.ru/fiction/k-s-lyuis-kriticheskoe-esse-piter-krift/> (11.10.2020).

² Див. Люїс К. *Чудо*, 208.

РОЗДІЛ 3. АПОЛОГЕТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА

відродження рослинності, різноманітність і єдність живих організмів, колір кожного яблука – просто величезний оберемок корисних винаходів»³. Розум Божий, завдяки якому природа є впорядкованою, є старшим за природу, а людський розум, котрий пізнає природу, є висвітленням розуму Божого⁴.

У інших творах Люїса також знаходимо докази існування Бога. Однак для того, щоб уникнути повторень, ці докази будуть представленні у нашій праці у підпунктах, що стосуються доказів існування морального закону та аргументів котрі використовує Люїс для доказу існування Бога.

3.1.2. Істинність християнської релігії та її вищість у порівнянні з іншими віруваннями

Представивши докази, що стосуються існування Бога, Люїс у своїх працях намагається вказати на істинність християнства та вищість цієї релігії над іншими віруваннями. Цю тему ми можемо простежити у трьох найголовніших апологетичних творах автора: «Просто християнство», «Чудо» та «Проблема страждання».

В XI главі твору «Чудо» автор порівнює християнство з пантеїзмом. Згідно з його словами, нам людям здається, що християнство вчить нас чогось очевидного та простого, тоді як пантеїзм – чогось великого і загадкового, однак насправді все є навпаки. Люїс наводить низку фактів, котрі вказують на вищість християнства, і в кінцевому випадку підводить читача до висновку, що християнство на кожному кроці випереджає пантеїстичне вчення, та завдає йому певних клопотів:

І пантеїст, і християнин згодні з тим, що всі ми залежимо від Бога і пов'язані з Ним. Але християнин вводить поняття Творця і творіння, а пантеїст (у всякому разі – звичайний) говорить, що всі ми злиті з Богом, що Бог – ціле, а ми – Його частини, і на розум нам приходить якась велика маса, яку можна розрізати. З вини цих уявлень пантеїст робить висновок, що Бог присутній і в поганому, і в хорошому (тобто в тому, що погано або добре з нашої, людської точки зору), і тому не розрізняє добра і зла. Християнам доводиться відповідати, що все це занадто просто. Присутність Бога буває різною: в

³ Див. Льюис К. Чудо, 191.

⁴ Див. Льюис К. Чудо, 162.

РОЗДІЛ 3. АПОЛОГЕТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА

матерії Він присутній не так, як в людині, і в різних речах Він присутній по-різному, і ні в кому з людей Його немає в тому сенсі, в якому Він був в Ісусі. Нарешті, і пантеїст, і християнин вважають, що Бог вище особистості, але ми маємо на увазі, що у Бога є певна структура, яку ми ніколи не вгадаємо самі, точно так же, як ніяке вивчення квадратів не допоможе уявити куб⁵.

У іншому місці цього ж твору, Люїс показує читачеві відмінність християнського Бога, та природних богів, вказуючи, що Ягве є не природнім богом, а Богом природи, котрий її створив⁶. Також знаходимо згадку про те, що багатьом людям християнська релігія є противною через те, що у ній містяться чуда, більшість з яких є пов'язані з віровченням. Однак у цьому якраз полягає краса та неповторність християнства у порівнянні з іншими віруваннями: «Ні індуїзм, ні навіть магометанство не зміняться суттєво, якщо ми заберемо від них чуда. З християнства їх не забереш – християнство і є історія великого Чуда. Втративши чудеса, воно втратить свою неповторність»⁷.

У Люїса є ще один твір, де він намагається вказати читачеві на помилковість вірування пантеїстів та істинність християнської релігії. Ці докази знаходимо у першому розділі книги «Просто Християнство» у темі під назвою «Конкуруючі питання про Бога». Представивши пантеїстичний погляд, автор згодом наводить християнський погляд щодо Бога, і вказує, в чому саме помилковість пантеїстичного вірування⁸.

Ще одна філософська система, що стосується віри і помилковість котрої представляє Клайв у трактаті «Просто християнство», є дуалізм. Цей погляд передбачає, що за всім існуючим є присутні дві сили: добра та зла. Ці сили, котрі є духами, або ж богами, вічно воюють між собою, де всесвіт для них є полем битви. Помилковість цього погляду, на думку Люїса полягає в тому, що якщо ми говоримо, що одна сила є доброю, а інша злою, то мусимо до них двох додати ще й третю силу – котра є законом чи стандартом, згідно якого одна сила відноситься до цього стандарту і йому відповідає, в той час як інша – ні. Однак,

⁵ Льюїс К. *Чудо*, 206.

⁶ Див. Льюїс К. *Чудо*, 228.

⁷ Льюїс К. *Чудо*, 192.

⁸ Див. Льюїс К. *Просто християнство*, 47-48.

якщо ми додамо до цих двох сил певний стандарт, для того, щоб їх зрівняти, то тоді виходить, що цей стандарт, чи Той, хто його створив, стоїть вище, ніж ці дві сили, а значить Він є Богом⁹.

Не оминула тематика пантеїзму і апологетичного твору «Проблема страждань», де автор вказує, що пантеїзм є віруванням, котре відстало у часі, адже: «Колись, ще до створення світу, сказати, що все є Богом, було істиною. Але створюючи, Бог захотів, щоб речі були чимось іншим, ніж Він сам, – і будучи такими, щоб вони могли навчитися любити Його і досягти єднання замість простої тотожності»¹⁰. Також, у цьому трактаті, говорячи про вищість християнської релігії, автор згадує, що у всіх розвинених релігіях ми знаходимо три аспекти: відчуття трепету або благовоління перед надприродним, існування моралі і ототожнення моралі з Божественною Могутністю. Християнство натомість має ще й четвертий елемент – це історична подія, котра полягає в тому, що серед євреїв народився чоловік, котрий називав себе Богом. Зважаючи на цей четвертий факт, у людини залишається два варіанти: ставитись до цього чоловіка як до якогось безумця, або повірити у те, що Він справді є Тим, за кого себе видавав¹¹. Бути християнином, згідно слів Люїса, це «...вважати, що там, де християнство від інших релігій відрізняється, рацію має християнство, інші ж релігії помиляються. Як у математиці: рівняння може мати тільки одну правильну відповідь, усі інші – неправильні, хоч деякі з них ближчі до правильної, ніж решта»¹².

3.1.3. Божественність Христа

У четвертій книзі п'ятої глави трактату «Просто християнство» маємо згадки про Христа, другу Особу Божу, котрий став людиною і у певний період часу народився на світ з певним кольором волосся, з певною вагою, певною

⁹ Див. Люїс К. *Просто християнство*, 52-53.

¹⁰ Люїс К. *Проблема страждання*, 133.

¹¹ Див. Люїс К. *Проблема страждання*, 14-20.

¹² Люїс К. *Просто християнство*, 46.

РОЗДІЛ 3. АПОЛОГЕТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА

культурною приналежністю до єврейського народу. Серед людей народився чоловік, людську природу якого поглинув Божий Син:

Він обрав собі життєвий шлях, на якому Його людські бажання “умертвлялися” безнастанно, буквально на кожному кроці: бідність, нерозуміння з боку родини, зрада одного з близьких друзів; з Нього глушилися і знущалися, Його піддавали тортурам, а потім урешті-решт стратили. І тоді, після того, як Його так убили – хоч насправді вбивали у певному розумінні чи не щодня, – людська істота у Ньому завдяки своїй єдності з Божим Сином знову повернулася до життя. У Христі воскрес не тільки Бог – воскресла людина. У цьому, властиво, й уся суть. Уперше ми побачили тут справжню людину¹³.

Одним з найяскравіших доказів божественності Христа є його “трилема”, згідно з якою, коли ми дивимось на Христа та на його навчання, то перед нами постає вибір, або Христос є Сином Божим, або божевільним, або брехуном:

Якби якийсь звичайнісінький собі чоловік заходився говорити те, що говорив Ісус, то був би не великим моральним учителем, а божевільним – на взірєць тих, хто уявляє себе, наприклад, вареним яйцем, – або ж самим дияволом. Тут маємо зробити вибір. Отже, то був – і є – або Син Божий, або божевільний чи й хтось значно гірший¹⁴.

Схожі думки можемо також побачити у творі «Проблема страждання», однак якщо в трактаті «Просто християнство» Клайв говорить про трилему, то в цьому іншому творі він говорить про дилему, згідно з якою людина постає перед двома виборами щодо історичного Христа: «Тому можливі лише два варіанти ставлення до цієї людини: або як до шаленця, надзвичайно відразливого, або ж як до Того, за кого Він себе видавав. Середини тут немає»¹⁵.

У книзі «Чудо», автор намагається довести читачеві факт божественності Христа на основі того, що Він творив чудеса. Говорячи про такі чудеса, як перетворення води у вино в Кані Галилейській та помноження хлібів і риби, автор мовить, що все це є ділами, котрі Господь робить від сотворення світу і котрими Христос лише у даних моментах підтверджує свою божественність. У чуді перетворення води у вино Клайв не бачить нічого надприроднього, адже Бог

¹³ Люїс К. *Просто християнство*, 178.

¹⁴ Люїс К. *Просто християнство*, 61.

¹⁵ Люїс К. *Проблема страждання*, 20.

щороку створює вино, вирощуючи рослину, котра здатна увібрати в себе воду, світло, та, при особливих умовах, стати вином. У даному чуді, на думку Люїса, Господь лише скорочує цей процес, але по суті Він робить те, що і робив вже від сотворення світу. До цього ж випадку він відносить помноження хліба та риби, адже Господь щороку помножує посіви зерна у колосся, а помноження риби – це є те чудо, котре Господь виконує повсякчасно, помножуючи її у всіх морях, озерах та ріках¹⁶.

У іншому розділі книги знаходимо слова, котрі вказують, що Христос є воплощенням Бога Ягве: «Християни не вчать, що в Ісусі втілювався якийсь “бог взагалі”. Ми вчимо, що Єдиний Істинний Бог – Той, Кого юдеї називали Ягве»¹⁷.

3.1.4. Існування морального закону

Говорячи про моральний закон, Люїс вказує на те, що у кожного з нас є певне розуміння правильного та неправильного, і такий закон (чи правило), котрий визначає, що є правильним, а що ні, називався колись «законом природи». Цей закон природи називався так тому, що люди вважали, що кожному є відомо про нього від народження і його не потрібно навчатися. Хоча і погляди на мораль у різних цивілізацій та епох розходились, однак якщо проаналізувати моральне вчення давніх єгиптян, індійців, вавилонян, греків та римлян, то у них ми знайдемо риси, котрі більше вказують на схожість морального закону цих цивілізацій, аніж на його відмінність¹⁸.

Щодо закиду, що моральний закон може бути інстинктом, то Люїс пояснює, що моральний закон не може бути інстинктом і, для кращого розуміння, наводить приклад, котрий чітко вказує на розрізнення між законом та інстинктом: коли ми чуємо крик про допомогу від когось, хто опинився в небезпеці, у нас виникає два бажання – одне допомогти, а інше – триматись подалі від небезпеки. Ось це і є інстинкти, разом з якими ми відчуватимемо ще й

¹⁶ Див. Люїс К. *Чудо*, 243. (Також у цьому розділі автор розглядає ще інші чуда, котрі зробив Христос і на основі котрих Люїс підтверджує Його божественість // Див. 240-246).

¹⁷ Див. Люїс К. *Чудо*, 226.

¹⁸ Див. Люїс К. *Просто християнство*, 18.

третій імпульс, котрий говорить нам про те, що у даній ситуації потрібно допомогти людині, котра в небезпеці. Цей третій імпульс, що вирішує, котрий з двох інстинктів нам вибрати, сам не може бути інстинктом, а є законом природи, тобто тим, що ми називаємо моральний закон¹⁹. У «Проблемі страждання» автор згадує, що моральні принципи яких дотримуються люди, визначають ту поведінку, дотримуватись якої їм не завжди вдається. Згідно з цим, всі люди однаково засуджуються власним моральним кодексом і тому усвідомлюють свої провини²⁰.

У трактаті «Просто християнство» знаходимо розділ, у котрому Люїс говорить про сім чеснот, серед яких чотири є кардинальні і три – богословські. У цьому ж розділі автор докладно роз'яснює, у чому полягає суть кардинальних чеснот, до яких відносяться розсудливість, поміркованість, справедливість та мужність²¹.

3.1.5. Сексуальна етика

Порушуючи питання сексуальної етики, найперше Люїс говорить про чесноту цнотливості. Він пояснює, що поняття цнотливості не потрібно плутати зі суспільними правилами скромності, адже у різних епохах та на різних континентах ці правила відрізнялись і де в одному столітті певна поведінка вважалась непристойною, то в іншому ця сама поведінка могла бути нормою. Християнська цнотливість полягає у твердженні: «Або шлюб (і цілковита вірність дружині чи чоловікові), або повне утримання»²².

У цій же главі Клайв пояснює, чому ця чеснота є важливою, та говорить про сенс її дотримання. Природньою метою статевості є дітородження, так само як природньою ціллю вживання їжі є віднова організму, однак якщо людина їстиме при першому своєму бажанні, а ще й скільки їй заманеться, то, вірогідно, що вона їстиме більше, ніж сама потребує. Це не є аж так катастрофічно, бо людський

¹⁹ Люїс К. *Просто християнство*, 22.

²⁰ Див. Люїс К. *Проблема страждання*, 18.

²¹ Люїс К. *Просто християнство*, 82-85.

²² Люїс К. *Просто християнство*, 100.

РОЗДІЛ 3. АПОЛОГЕТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА

апетит лише трохи виходить за рамки котрі є достатніми для забезпечення біологічної мети. Якщо ж розглядати питання статевої у контексті природної мети, порівнюючи статеве бажання з таким же бажанням вживання їжі, то тут є набагато складніше, адже якщо молодому чоловікові не вдасться присмирити свій статевий голод і він даватиме йому волю щоразу, як у нього з'явиться охота до цього, то через десяток років він зможе населити своїм потомством невелике селище²³.

Наводячи приклад апетиту та проводячи гастрономічну аналогію, автор намагається показати, що пропаганда суспільства щодо людської сексуальності, а саме, продукування думок, що сексуальне бажання є таким самим, як і інші наші біологічні потреби, є хибним твердженням. У цьому ж розділі Люїс говорить про те, що християнство є однією з небагатьох релігій, котра позитивно ставиться до людського тіла, адже сам Бог колись зодягнувся в людське тіло, ставши людиною. Християнство також позитивно ставиться і до сексуальних стосунків, однак воно ставить певні норми поведінки у цій сфері. Вони, насправді не обмежують людську волю, а лише намагаються допомогти людині в правді та істині зрозуміти та досвідчити правдивий сенс цих стосунків²⁴.

Ще одною темою, котра стосується сексуальності і про котру доволі багато говорить Люїс, є тема християнського шлюбу. В основі цього вчення є слова Христа, згідно з якими чоловік та жінка стають одним тілом і повинні залишатись в єдності та нерозривності до кінця своїх днів. Автор вказує на каліцтво позашлюбного статевого акту, котрий відокремлює статевий зв'язок від інших подружніх зв'язків, котрі мають на меті у собі гармонійно переплітатись у єдине ціле: «Просто християни додержуються думки, що не слід цю насолоду відділяти і намагатися зазнавати її окремо, так само, як не слід отримувати насолоду від смаку їжі, просто жуючи її і випльовуючи, замість того, щоб ковтати і перетравлювати»²⁵.

²³ Див. Люїс К. *Просто християнство*, 100-101.

²⁴ Див. Люїс К. *Просто християнство*, 106.

²⁵ Люїс К. *Просто християнство*, 109.

3.2. Апологетичні аргументи

3.2.1. Аргумент від бажання

Якщо розглянути автобіографію Люїса «Заскочений радістю», то центральною темою цієї книги виступає радість. Хоча сама по собі радість не була ключовим чи єдиним моментом на шляху навернення автора до християнства, однак з автобіографії дізнаємось, що вона не давала можливість йому почуватись комфортно на позиціях атеїзму. Після свого навернення Клайв намагається переглянути свій минулий досвід і на основі нього, а якщо бути точнішим, то на основі бажання радості виводить аргумент від бажання²⁶. Клайв Люїс не був першопроходцем у цьому аргументі, адже схожі думки ми знаходимо ще у писаннях Святого Письма²⁷, а також теїстичну версію цього аргументу бачимо у Боеція, Блеза Паскаля, Томи Аквінського та Гілберта Честертона. Вклад Люїса у цей аргумент полягає в тому, що він зумів популяризувати його у ХХ столітті²⁸.

Згідно слів Алістера Макграта, цей аргумент є центральним у апологетиці, «Просто християнства». Цей метод спирається на ідею, котра свого часу була висловлена Блезом Паскалем. На його переконання, у людській душі розкривається безодня, заповнити котру може лише Бог. Або якщо вдатись до іншої метафори, котра представлена у творі Паскаля: у нашій душі знаходиться стілець, котрий призначений для певного гостя, а так як природа не створює нічого просто так, то повинен бути і Той, хто б міг зайняти місце на цьому стільці²⁹. На нашу думку, найкраще цей аргумент представлений у творі «Просто християнство» під таким твердженням:

Жодна істота не народжується з бажаннями, які неможливо задовольнити. Немовля відчуває голод – на те існує їжа. Каченя хоче плавати – на те існує вода. Люди відчувають статевий потяг – на те існують статеві стосунки. Тож якщо я відчуваю в собі бажання,

²⁶ Див. William D. *Made for another world: C. S. Lewis's argument from desire revisited* // <https://www.equip.org/article/made-for-another-world-c-s-lewiss-argument-from-desire-revisited> (25. 10. 2020).

²⁷ Див. Пс. 42,2 «Як лань прагне до водних потоків, так душа моя прагне до тебе, Боже» // *Святе Письмо Старого та Нового Завіту*. Рим 2008.

²⁸ Див. Williams P. *A Beginner's Guide to the Theistic Argument from Desire* // <https://www.solas-cpc.org/a-beginners-guide-to-the-theistic-argument-from-desire> (25. 10. 2020).

²⁹ Див. Макрат А. *Клайв Стейплз Льюїс. Человек, подаривший миру Нарнию*, 222.

РОЗДІЛ 3. АПОЛОГЕТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА

яке не спроможний задовольнити жоден сьогосвітній досвід, то це, найімовірніше, можна пояснити тим, що мене було створено для якогось іншого світу³⁰.

3.2.2. Аргумент з моралі

Люїс зазначає, що християнська апологетика ХХ століття сильно відрізняється від апологетики апостольських часів, адже у ті часи, ті хто почули християнську благовість у цей же момент відчували на собі почуття провини, котре переслідувало їх через недотримання моральних правил. Фрейдівський психоаналіз, натомість, пройшов довгий шлях деконструкції почуття провини та навчив людей перекладати провину за всі незгоди складного життя на зовнішні чинники та інших осіб. Під впливом цієї новаторської психології провина більше не розглядалась як вбудована у сигнальну систему попереджень, що відповідає за моральні закони і дає знати, коли людина їх порушує³¹. Бачачи цю проблему, Люїс починає свій твір «Просто християнство» з того, що намагається вказати людині на існування морального закону – певних правил поведінки, котрі у нас є закладені від народження. Говорячи про ці правила, Люїс підводить читача до думки, що за будь якими законами повинен існувати законодавець, якась вища сила, котра найбільше нагадує нам розум. З цих тверджень він доходить до висновку, що цією силою, розумом та законодавцем є Бог³². Оскільки існування Бога є доведене за допомогою існування морального закону, то цей доказ називають аргументом з моралі. Цей аргумент вважають найбільш переконливим апологетичним аргументом ХХ століття³³.

³⁰ Люїс К. *Просто християнство*, 138.

³¹ Див. Burson S. - Walls J. *C.S. Lewis & Francis Schaeffer. Lessons for a New Century from the Most Influential Apologists of Our Time*. USA 1998, 173-174.

³² Див. Люїс К. *Просто християнство*, 16-43.

³³ Див. Evans S. "Moral Arguments," in *A Companion to Philosophy of Religion*. Cambridge 1997, 347. Цит. за: Shrock C. *Mere Christianity and the Moral Argument for the Existence of God // Sehnsucht: The C.S. Lewis Journal* Vol. 11 (2017), 99.

3.2.3 Аргумент раціональний

Цей аргумент не був новим для Люїса, адже його можемо знайти у лекціях Гілфорда котрі у 1914 році читав Артур Балфур³⁴ (Arthur James Balfour). Згодом ці лекції були виданні як окрема книга під назвою «Гуманізм та Теїзм» (Theism and Humanism)³⁵. За словами Клайва ця книга входить у список десяти книг, котрі мали найбільший вплив на його життя³⁶.

У Люїса цей аргумент представлений у III розділі його твору «Чудо», де на початку глави він вказує на основне твердження натуралістів³⁷, згідно якого «будь який предмет і будь яку подію можна в принципі пояснити, не виходячи за рамки системи»³⁸, а далі протягом глави вказує на помилковість цього твердження і на те, що розум та мислення людини є поза природною системою, у яку вірять та про яку так голосно говорять натуралісти:

Розум дано нам раніше природи, і вся наша концепція природи залежить від нього. Наші висновки передують нашій картині природи, як телефон передує голосу. Втиснути розум в природу нам не вдасться. Якщо ми опишемо його як продукт еволюції, ми за мовчазною змовою винесемо за дужки наш розум в момент цього міркування. Той, перший, загальний – лише прояв нерозумної роботи величезної самодостатньої системи; наш, нинішній, обумовлений не нерозумними причинами, а пізнаваною істиною. Але мислення, про яке ми думаємо, як і вся наша ідея природи, залежить від нинішнього акту думки, а ніяк не навпаки. Цей акт – первинна реальність, без неї ми не можемо визнати реальним все інше. Якщо він не втискується в природу, нічого не поробиш. Відкинути його ми не можемо. Разом з ним довелося б відкинути і її саму³⁹.

Використовуючи раціональний аргумент, Люїс має на меті вказати читачеві на те, що у кожної людини є присутній раціональний розум, завдяки котрому вона

³⁴ Артур Балфур (Arthur James Balfour 1848-1930 pp.) – політик і філософ. Його релігійні та філософські праці прагнули спростувати твердження про відсутність інтелектуальної респектабельності перед темою дарвінізму. Балфур вважав, що гносеологічні основи науки так само відкриті для сумнівів, як основи теології. У 1914 та 1922 р. Балфур було запропоновано прочитати свої лекції у Гілфорді (Guilford), де він повинен був представити свої погляди. // Див. DeLashmutt M. Arthur James Balfour // <https://www.giffordlectures.org/lecturers/arthur-james-balfour> (25. 10. 2020).

³⁵ Див. Richards J. C. *S. Lewis and the Argument from Reason* // https://evolutionnews.org/2013/11/cs_lewis_and_th/ (25. 10. 2020).

³⁶ West J. *Top ten books that influenced C. S. Lewis*.

³⁷ Натуралізм - точка зору котра є спільною для ряду філософських та релігійних систем. Ця тенденція полягає у тому, щоб розглядати природу як одне першоджерело та фундаментальне джерело всього існуючого, і намагались пояснити все з точки зору природи. // Див. Catholic Encyclopedia. *Naturalism* // <https://www.newadvent.org/cathen/10713a.htm> (25. 10. 2020).

³⁸ Льюїс К. *Чудо*, 154.

³⁹ Льюїс К. *Чудо*, 163.

має можливість мислити, а завдяки мисленню може дійти до висновку, що Бог існує.

3.3. Методи та стилістичні прийоми

3.3.1. Метод аналогії

Апологетика Люїса є цікавою завдяки його апологетичним прийомам, одним з таких є метод аналогії. Ним, наскрізь просякнуті усі апологетичні твори. До прикладу, говорячи про існування Бога поза часом, автор наводить аналогію письменника, котрий пише свій роман:

Припустимо, отже, що я письменник і працюю над романом. Я пишу: “Мері відклала роботу, а наступної миті у двері постукали”. Для Мері, яка живе в уявному часі моєї оповіді, між тим моментом, коли вона відклала роботу, і тим, коли почула стук у двері, жодного проміжку немає. Та я, творець Мері, у тому уявному часі не живу. Написавши перше із цих двох речень, я міг, скажімо, три години просто сидіти й думати про Мері, а тоді вже написати друге. Про ту Мері я міг би думати так, наче вона – єдина у книжці дійова особа, і стільки, скільки мені заманеться, проте на час Мері (тобто на час, у якому відбувається дія роману) всі ті години взагалі ніяк не вплинули б. Ця ілюстрація, звісно, не бездоганна, але, можливо, допоможе вам хоча б краєм ока побачити те, що, на моє переконання, становить чисту правду. Бог не підвладний плинові часу нашого всесвіту так само, як автор – плинові часу у своєму романі⁴⁰.

Говорячи про християнське уявлення, згідно з яким кожен християнин зодягається у Христа і повинен віддати все своє життя Богові та слідувати за Ним, Люїс наводить аналогію яйця. Клайв порівнює нас з яйцем і вказує, що навіть будучи добрим, але будучи без Бога, наше життя нічого не варте: «Зараз кожен із нас – це таке собі пташине яйце, але залишатися безконечно довго звичайним, нехай навіть дуже порядним яйцем неможливо. Або ми з нього таки вилупимося, або зіпсуємося».⁴¹

Розмірковуючи про Пресвяту Трійцю, та для кращого пояснення відношення осіб Пресвятої Трійці між собою, Люїс наводить аналогію двох книг:

⁴⁰ Люїс К. *Просто християнство*, 168-169.

⁴¹ Люїс К. *Просто християнство*, 195-196.

... на столі перед вами лежать одна на одній дві книжки. Цілком очевидно, що нижня книжка підтримує верхню. Власне завдяки тій книжці, яка знизу, верхня книжка лежить, скажімо, сантиметрів на п'ять вище за поверхню столу, а не безпосередньо на ній. Позначмо нижню книжку літерою А, а верхню – літерою Б. Положення А зумовлює положення Б. Зрозуміло, правда ж? А тепер уявімо – насправді такого бути не може, але для нашого прикладу згодиться, – що ці дві книжки перебувають у цьому положенні від віку. У такому разі положення Б завжди випливало б із положення А. Утім усе одно положення А просто не існувало перед положенням Б. Інакше кажучи, наслідок тут настає не *після* причини, як це переважно буває⁴².

Роздумуючи про вочлчення та відкуплення Христа у творі «Чудо», автор наводить аналогію водолаза, котрий пірнає у холодну та брудну воду з метою віднайдення перлини, котрою є людина:

Уявіть водолаза: він зняв весь одяг, майнув у повітрі, зник, минув зелену теплу воду, пішов у темряву і холод, в смертний край мулу і розкладання – і вирвався до світла, вийшов на поверхню, тримаючи в руці дорогоцінну перлину. Зараз і він і вона дивно забарвленні, а там, в темряві, де лежала вона, не знаючи кольору, сам він втратив всі кольори⁴³.

Щоб пояснити відмінність Божої доброти від людської, автор наводить аналогію малюнка кола, котре малює дитина перший раз, та згодом, коли вже навчиться малювати:

Божа “доброта” відрізняється від нашої, але вона не є повністю відмінна: вона відрізняється від нашої не як біле від чорного, а як досконале коло відрізняється від першої спроби малюка намалювати коло. Але коли малюк вже навчиться малювати, він знатиме, що коло, яке він оце зараз малює, це те ж саме коло, яке він намагався намалювати з самого початку⁴⁴.

3.3.2. Сократівський метод

Одним з апологетичних методів котрий автор використовує у творах є сократівський метод. Цей метод полягає у тому, що, використовуючи певні терміни, Люїс одразу ж намагається пояснити всі можливі значення цих слів.

⁴² Люїс К. *Просто християнство*, 172.

⁴³ Льюїс К. *Чудо*, 224-225.

⁴⁴ Люїс К. *Проблема страждання*, 18.

РОЗДІЛ 3. АПОЛОГЕТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЬЮІСА

Адже є певні терміни, котрі можуть мати декілька значень, і якщо ми використовуємо їхнє повсякденне значення, то тоді ми не до кінця розуміємо суть цих термінів. У книзі «Проблема страждання» можемо побачити, як цей метод є застосований до таких слів, як «всемогутність»⁴⁵, «доброта»⁴⁶, «біль»⁴⁷. У творі «Чудо», за такою ж схемою, можемо побачити, як цей метод є застосований до слів «природній»⁴⁸, «небо»⁴⁹ та «дух»⁵⁰. У трактаті «Просто християнство» цей метод використовується до слів «християнин»⁵¹ та «закон природи»⁵². У всіх випадках, котрі ми представили, метою використання цього методу є намагання донести читачеві правдиве значення цих слів, а не те поверхнєве, до котрого ми звикли через їхнє використання у нашому повсякденному житті⁵³.

3.3.4. Метафора

Для того, щоб пояснити читачеві певні речі, що стосуються християнської та духовної сфери, Льюїс використовує стилістичний прийом – метафору. У його апологетичних роботах метафора є найбільш вживаним стилістичним прийомом. В основному цей прийом застосований у трактаті «Просто християнство», тому у цьому підрозділі ми розберемо його лише на прикладі цього твору.

Для того, щоб пояснити, що за моральним законом стоїть хтось, і чому цей хтось, а у даному випадку Бог, не може явитись перед нами у вигляді одного з елементів всесвіту, автор наводить метафору архітектора. Архітектор не може бути елементом будинку, котрий він спроектував, так само і християнський Бог, не може бути одним з елементів, котрий Він створив: «десь так архітектор будинку не може бути в ньому стіною, сходами чи каміном. Ми могли б

⁴⁵ Див. Льюїс К. *Проблема страждання*, 23-25.

⁴⁶ Див. Льюїс К. *Проблема страждання*, 33-35

⁴⁷ Див. Льюїс К. *Проблема страждання*, 80.

⁴⁸ Див. Льюїс К. *Чудо*, 150.

⁴⁹ Див. Льюїс К. *Чудо*, 256-257.

⁵⁰ Див. Льюїс К. *Чудо*, 265-266.

⁵¹ Див. Льюїс К. *Передмова до Британського видання 1952 р. // Просто християнство*, 10-13.

⁵² Див. Льюїс К. *Просто християнство*, 16-21.

⁵³ Див. Макграт А. *Клайв Стейплз Льюїс. Человек, подаривший миру Нарнию*, 256.

РОЗДІЛ 3. АПОЛОГЕТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮЇСА

сподіватися хіба на те, що ця сила проявиться в нас усередині у формі впливу чи розпорядження, спрямованого на те, щоб спонукати нас поводитися у той чи інший спосіб»⁵⁴.

Говорячи про помилковість пантеїстичного світогляду Клайв наводить метафору митця, котрий малює картину. В такий спосіб він вказує на християнське розуміння відношення Бога до всесвіту, де Бог не є тотожний всесвіту:

Християни вірять, що Бог усесвіт замислив і створив – десь так, як людина малює картину чи пише мелодію. А митець – це не те саме, що твір; якщо його картину знищити, він не помре. Можна сказати: “Він вклав у неї чималу частину самого себе”, – та це означатиме лише, що у нього в голові зародилася вся краса й увесь сенс цього творіння. Майстерність митця присутня в його творі зовсім по-іншому, ніж у його голові чи навіть у руках⁵⁵.

У одному з розділів Бог виступає у метафорі палива. У ній Бог є подібний до палива, а людина – до автомобіля, і так само як автомобіль може функціонувати лише на бензині, так і, за словами автора, Бог створив людину котра може функціонувати лише на Ньому самому, а відтак Бог є нашим паливом, завдяки якому ми можемо працювати: «Бог не може дати нам щастя і мир поза Ним самим. Нічого подібного поза Богом просто немає»⁵⁶.

Роздумуючи про моральні засади, котрими користується людина, автор наводить метафору правил, котрі є для використання людської машини: «Насправді ж моральні засади – це такі собі вказівки щодо використання людської машини. Кожна з них спрямована на те, щоб запобігти певному пошкодженню, перенапруженню чи тертю у механізмі тієї машини»⁵⁷.

Для того, щоб краще пояснити суть та цінність богослов'я, Люїс вживає метафору мапи, згідно якої все богословське навчання, котре ми маємо, не є самим Богом, але є мапою, у якій описаний досвід тисячі людей, що колись у своєму житті мали можливість зустрітись з Богом. Хоча досвід інших людей,

⁵⁴ Люїс К. *Просто християнство*, 36.

⁵⁵ Люїс К. *Просто християнство*, 47-48.

⁵⁶ Люїс К. *Просто християнство*, 59.

⁵⁷ Люїс К. *Просто християнство*, 76.

РОЗДІЛ 3. АПОЛОГЕТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЮІСА

котрий є в цій мапі, може здаватись нам надто примітивним та нечітким, однак якщо ми хочемо у своєму духовному житті рухатись кудись далі, то нам без цієї мапи ніяк не обійтись⁵⁸.

Розмірковуючи про Пресвяту Трійцю, та внутрішньо-троїчне спілкування, котре вічно існує між трьома особами, автор використовує метафору танцю. Також вказує, що такий танець любові, котрий присутній у Пресвятій Трійці, повинен відбуватись у кожному з нас: «Цей-таки танець, чи драма, чи вірець такого-от життя у трьох особах має відбуватися в кожному з нас; або ж, якщо подивитися з протилежного боку, кожен з нас має долучитися до того вірця, посісти своє місце у тому танці»⁵⁹.

З цього розділу можемо зробити висновок, що апологетика Люїса, є дещо відміною, від тієї апологетики, котру ми знаходимо у творах класичних представників цієї науки. Апологетика Люїса є багатою на художні образи, а також цікавою, завдяки постійному діалогу, котрий відбувається між автором та читачем.

⁵⁸ Див. Люїс К. *Просто християнство*, 155.

⁵⁹ Люїс К. *Просто християнство*, 175.

ВИСНОВОК

У цій магістерській праці було проведено дослідження апологетичного інструментарію відомого англійського письменника Клайва Стейплза Люїса.

Перший розділ роботи був вступним розділом, де ми намагались розібратись з поняттям апологетики, визначити основні розділи та типи цієї науки, та оглядово представити основних вікових авторів та їхні апологетичні праці. З цього розділу ми дізнались про розвиток апологетики як науки, побачили, що коріння християнської апологетики бере початок із текстів Святого Письма, а також дізнались про розділи апологетики, котрих є три: богословський, історико-філософський і природничо-науковий та типи апологетики до яких відноситься: класична апологетика, евіденційна апологетика (апологетика свідощтв), апологетика духовного досвіду, історична апологетика, пресупозиційна апологетика (апологетика передумов). Далі ми розглянули основних представників цієї науки та їхні твори, у п'яти історичних епохах, а саме: раннє християнство, Середньовіччя, Відродження, Новий час, та ХХ століття. Розглянувши ці епохи та їхніх представників, ми побачили, що протягом століть християнство постійно зазнавало утисків та закидів від світу цього, де на оборону ставали відважні мужі, котрих ми звемо апологетами. Також, із цього розділу ми побачили, що у кожній епосі були нові групи, та нові теми, котрі порушували підвалини християнського вчення, і на котрі апологетам доводилось давати свої відповіді. Ми могли зауважити, що часом та чи інша тема чи група, в дещо модернізованому вигляді, могла дублюватись і фігурувати у апологетичних творах двох чи більше епох. Якщо певні теми й могли повторюватись, то точно бачимо, що різними є методи, котрими послуговувались апологети у своїй діяльності.

Другий розділ аналітично представив певні біографічні факти з життя Клайва Люїса, котрі відіграли важливу роль у його наверненні та становленні апологетом.

З чинників, котрі найбільше вплинули на формування уяви Клайва Люїса ми виокремили наступні: природній ландшафт Ірландії, котрий згодом буде відображений у його художніх творах, а також впливатиме на багату образність його апологетичної літератури. Читання книг, знання основних творів світової літератури привели Люїса до розуміння, що християнські книги є цікавими та сповненими глибокого змісту. Завдяки добрим стосункам та спільним іграм зі старшим братом Ворреном, Люїс з дитячих років розвивав свою уяву. Прикладом цього є написана ними казкова історія під назвою «Боксен», у якій поєднались певні релігійні образи, зародки майбутніх художніх інструментів у його дорослій літературній діяльності.

Чинники, котрі відіграли провідну роль у становленні та утвердженні атеїстичної позиції Люїса, є смерть матері, читання скандинавської міфології, зацікавлення неортодоксальними релігійними культурами, навчання у Кіркпатріка та участь у Першій світовій війні.

З періодом навчання та викладання в Оксфордському університеті пов'язане навернення Клайва Люїса до християнства. Найперше велику заслугу у його наверненні відіграли твори Джорджа Макдональда «Фантастес» та Гілберта Честертонна «Вічна людина». Важливу роль у наверненні апологета відіграв один з його найкращих друзів Джон Роналд Руел Толкін. 19 вересня 1931 р., після нічної розмови з ним та Хюгом Дайсоном, Люїс перейшов від простого теїзму до віри в християнського Бога і визнав християнство «правдивим міфом». Безпосередній вплив на апологетичні праці автора мав, літературний гурток «Інклінги», котрий був цензором та критиком цих творів.

Також у цьому розділі ми визначили мету написання, та структуру трьох головних апологетичних творів Клайва Люїса: «Проблема страждання», «Просто християнство» та «Чудо».

У третьому розділі був визначений апологетичний інструментарій Клайва Люїса, згідно якого були представлені основні теми, аргументи, методи та стилістичні прийоми, характерні для його апологетичних праць.

З основних тем, котрі переважають у його творах, ми виділили найчастотніші та найтиповіші а саме: докази існування Бога, істинність християнської релігії та її вищість у порівнянні з іншими віруваннями, доказ божественності Христа, доказ існування морального закону, та питання що стосуються сексуальної етики. Аргументи, котрі ми представили у роботі, це аргумент від бажання, котрий ми знаходимо у творі «Просто християнство», аргумент з моралі, котрий є присутній у цьому ж творі, та раціональний аргумент, котрий бачимо у творі «Чудо».

З методів, котрі є присутні у апологетиці Люїса ми виділили аналогію: Бог представлений у аналогії письменника, котрий пише свій роман, Пресвята Трійця у аналогії двох книг та їхньому відношенні одна до одної, воплощення Христа у аналогії водолаза, та пояснення різниці між Божою і людською добротою в аналогії малюнка кола малюка, котрий вчиться малювати, і пізніший варіант малюнку цього ж кола, коли дитина уже навчиться добре малювати. Також у розділі представлено сократівський метод, котрий у Люїсових працях полягав у детальному розборі таких слів: *всемогутність, доброта, біль, природній, небо, дух, християнин, природній закон*.

У цьому розділі був представлений найбільш вживаний стилістичний прийом автора, а саме метафора. У апологетиці Люїса Бог виступає під метафорою архітектора котрий проектує будинок, метафорою митця котрий малює картину та метафорою палива, яким заправляють автомобіль. До пояснення моральних засад він використовує метафору правил, а щоб вказати на цінність християнського богослов'я, наводить метафору географічної карти. Для того, щоб краще представити внутрішньо-троїчне спілкування Пресвятої Трійці, автор наводить метафору танцю.

Хоча Люїс не мав базової богословської освіти, можемо назвати його богословом та апологетом християнства. Хоча його апологетика є відмінною від багатьох класичних богословських авторів, однак ця апологетика була популярною не лише у ХХ столітті, але й продовжує приваблювати читача своєю актуальністю і сьогодні – у ХХІ столітті.

Серед сучасних апологетів, котрі є послідовниками «творчого богослов'я» Клайва Люїса, найбільш визначними є Пітер Кріфт, котрий у своїх працях продовжує популяризувати аргумент від бажання¹, та Ніколас Томас Райт, котрого називають «сучасним Люїсом»². Необхідно зазначити, що популярність та актуальність Люїсової апологетики у сьогоденні підтверджує також той факт, що американський кардинал Вільям Левада (William Joseph Levada), котрий є префектом Конгрегації доктрини віри, у одному з документів під назвою «The urgency of a new apologetics for the church in the 21st century» (Нагальність нової апологетики для церкви у ХХІ столітті) вказує, що нова апологетика може бути використана на основі «старої», і пропонує за основу взяти апологетику Люїса, що представлена у його книзі «Просто Християнство»³.

Однією з найбільших проблем при написанні цієї роботи була відсутність критичної літератури, котра була б у вільному доступу в Україні.

Ця праця не є вичерпним аналізом цілого апологетичного інструментарію Люїса, присутнього у його творах, адже деякі ознаки апологетики можемо простежити і в інших творах автора. Радше, нашим завданням було показати велике поле недосліджених в українському богослов'ї тем, важливих для розвитку таких царин, як публічне богослов'я, евангелізація, пасторальна робота, апологетика і т.д. Саме тому у майбутньому ця праця може бути продовжена у напрямку прикладного дослідження новітніх методів апологетичного мистецтва, що взоруються на шляхи, проторені Люїсом та його сучасниками у минулому столітті.

¹ Див. Kreeft P. *Handbook of Christian Apologetic*. 1994. 78-81.

² Див. Ostling R. *Wright: 21st century C.S. Lewis?* // <http://legacy.decaturdaily.com/decaturdaily/religion/060325/lewis.shtml> (05.11.2020).

³ Див. Levada W. *The urgency of a new apologetics for the church in the 21st century* // https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20100429_levada-new-apologetics_en.html (05.11.2020).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Великанов П. – Осипов А. *Апологетика // Православная энциклопедия* Т. III. Москва 2001, 75-91.
2. Гайслер Н. *Энциклопедия христианской апологетики*. Санкт-Петербург 2004.
3. Льюис К. *Настигнут радостью // Кружной путь или Блуждания паломника. Чудо. Настигнут радостью (духовная автобиография)*. Т. 7. перекл. Трауберг Н. Москва 2006.
4. Льюис К. *О старинных книгах // Просто христианство. Бог под судом*. перекл. Трауберг Н. Москва 1994.
5. Льюис К. *Похороны великого мифа // Письма Баламута. Страдание. Расторжение брака. И др.* Т. 8. перекл. Трауберг Н. Москва 2005.
6. Льюис К. *Расторжение брака. // Письма Баламута. Страдание. Расторжение брака. И др.* Т. 8. перекл. Трауберг Н. Москва 2005.
7. Льюис К. *Страдание // Письма Баламута. Страдание. Расторжение брака. И др.* Т. 8. перекл. Трауберг Н. Москва 2005.
8. Льюис К. *Чудо // Кружной путь или Блуждания паломника. Чудо. Настигнут радостью (духовная автобиография)*. Т. 7. перекл. Трауберг Н. Москва 2006.
9. Люїс К. *Проблема страждання*, перекл. Прокопович М. Львів 1998.
10. Люїс К. *Просто христианство*, перекл. Маслюх А. Львів 2018.
11. Макграт А. *Клайв Стейплз Льюис. Человек, подаривший миру Нарнию* / перекл. Л. Сумм. Москва 2019.
12. Осипов А. *Путь разума в поисках истины*. Москва 2010.
13. Hooper W. *The Collected Letters of C. S. Lewis. Volume II Books, Broadcasts and War 1931-1949*. [PDF].

14. Hooper W. *They stand together. The Letters of C. S. Lewis to Arthur Greeves (1914-1963)*. London 1979.

Допоміжна література

1. А. М. Тертуллиан и его «Апология» // *Богословские труды* 25 (1984) 169-175.
2. Аквилонев Е. *Научно-богословское самооправдание христианства*. Санкт-Петербург 1894.
3. Безрукова В. *Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога)*. Екатеринбург 2000, 690-693.
4. Горелов А. – Никитин В. *Апологетика* // *Католическая энциклопедия* Т. I. Москва 2004, 316-319.
5. Гусев Д. *Тертуллиан, пресвитер Карфагенский. Очерк его литературной деятельности*. Казань 1898.
6. Гусев Д. *Чтения по патрологии. Вып. 2: Период христианской письменности с половины II и до начала IV века. Общий очерк*. Казань 1898.
7. Гусев Д. *Чтения по патрологии. Вып. 3: Период христианской письменности с половины II и до начала IV века. Св. Иустин Мученик и Философ*. Казань 1898.
8. Иванов А. *Максим Грек и Савонарола* // *Богословские труды* 12 (1974) 184-208.
9. Карсавин Л. *Святые отцы и учителя Церкви*. Москва 1994.
10. Кинг Р. *Задача систематической теологии* // *Западная теология XX века. Избранные тексты*. / Пер. с англ., нем. Степановой Е. Екатеринбург 2001, 51-81.
11. Ковалів Ю. *Лібертини* // *Літературознавча енциклопедія у двох томах*. Т. 1. Київ 2007, 555-556.
12. Лейн Т. *Христианские мыслители*, Санкт-Петербург 1997.
13. Макграт А. *Введение в Христианское Богословие* [PDF], Одесса 1998.

14. Мак-Манис К. *Библейская апологетика*. Минск 2015.
15. Мейендорф И. *Введение в святоотеческое богословие*. Минск 2007.
16. Монтень М. *Опыты*. Том I. Москва 1992.
17. Монтень М. *Опыты. Книга Вторая*. Москва-Ленинград 1958.
18. Ньюман Б. *Греческо-русский словарь Нового Завета*. Москва 2008.
19. Пратт Р. *Пленяем всякое помышление*. West Sacramento 2003.
20. Прево-Парадоль. *Предисловие* // Паскаль Б. *Мысли*. Москва 1899, 3-29.
21. Реверсов И. *Апологеты. Защитники христианства*. Санкт-Петербург 2007.
22. Соколов В. *Европейская философия XV-XVII веков*. Москва 1984.
23. Степанова Е. *Систематическая теология в историческом развитии // Западная теология XX века. Избр. тексты / Пер. с англ., нем. Степановой Е.* Екатеринбург 2001, 6-50.
24. Третьяк А. *Вступ. «Апології» Юстина, мученика і філософа* // Горяча М. (ред.). *Ранні Отці Церкви: Антологія*. Львів 2015, 323-329.
25. Фокин А. *Латинская патрология. Том 1. Период первый: Доникийская латинская патрология (150-325 гг.)*. Москва 2005.
26. Хома О. *«Думки» і герменевтика: філософське значення Нової апологетики Паскаля* // Паскаль Б. *Думки*. Київ 2009, 395-626.
27. Ченти Т. *Джироламо Савонарола монах, который потряс Флоренцию, Молитвы из темницы*. Москва 1998.
28. Чичерин Б. *Политические мыслители древнего и нового мира. Выпуск Первый*. Москва 1897.
29. Anselm of Canterbury. *Proslogion* = Кентерберійський А. *Прослогіон* / пер. з лат. Паранько Р. Львів 2012.
30. Babendreier J. *Modern Values in the apologetics of G. K. Chesterton*. Extracto de la Tesis Doctoral presentada en la Facultad de Teología de la Universidad de Navarra, Pamplona 1988.
31. Beilby J. *Thinking about Christian apologetics. What it is and why we do it*. Illinois 2011.

32. Boa K. – Bowman R. *Faith Has Its Reasons: Integrative Approaches to Defending the Christian Faith*. 2006.
33. Bramlett P. *Lewis the Reluctant Convert: Surprised by Faith // C. S. Lewis: life, works, and legacy. Volume 1: An Examined Life*. USA 2007, 103-126.
34. Bramlett P. *Lewis the Reluctant Convert: Surprised by Faith // C. S. Lewis: life, works, and legacy. Volume 1: An Examined Life*. USA 2007, 103-126.
35. Burson S. - Walls J. *C.S. Lewis & Francis Schaeffer. Lessons for a New Century from the Most Influential Apologists of Our Time*. USA 1998.
36. Christopher J. *C. S. Lewis*. Boston 1987.
37. Craig W. *Reasonable Faith. Christian Truth and Apologetics*. Wheaton 2008.
38. Davenport J. *C. S. Lewis (Who wrote that?)*. New York 2011.
39. Dorsett L. *The Life of C.S. Lewis (1898-1963) // C. S. Lewis: A Profile in Faith*. Springfield 2013, 7-18.
40. Douglas G. – Kilby K. *C. S. Lewis. Images of His World*. 2005.
41. Dulles A. *A History of Apologetics*. New York 1971.
42. Duriez C. *Lewis and Military Service: War and Remembrance (1917-1918) // C. S. Lewis (Bloom's Modern Critical Views)*. New York 2006, 79-102.
43. Goetz S. *A Philosophical Walking Tour with C. S. Lewis*. New York 2015.
44. Goetz S. *C. S. Lewis*. USA 2018.
45. Hannay M. *The Inconsolable Secret: Biography // C. S. Lewis (Bloom's Modern Critical Views)*. New York 2006, 31-48.
46. Jacobs A. *The Narnian. The Life and Imagination of C. S. Lewis*. [PDF] 2005.
47. James R. *C. S. Lewis Belfast Childhood // C. S. Lewis: life, works, and legacy. Volume 1: An Examined Life*. USA 2007, 17-44.
48. James R. *Lewis`s Early Schooling: Trials and Tribulations // C. S. Lewis: life, works, and legacy. Volume 1: An Examined Life*. USA 2007, 45-78.
49. Janosik D. *John of Damascus, First Apologist to the Muslims: The Trinity and Christian Apologetics in the Early Islamic Period*. Oregon 2016.

50. Justin Martyr. *Apology I* = Юстин Мученик. *Апологія I. Ранні Отці Церкви. Антологія*, (Витоки християнства, 1: Джерела, 1) / перекл. з дав. - гр. Кіндій О. Горяча М. (ред.). Львів 2015, 330-379.
51. Justin Martyr. *Apology II* = Юстин Мученик. *Апологія II. Ранні Отці Церкви. Антологія*, (Витоки християнства, 1: Джерела, 1) / перекл. з дав. - гр. Головач У. - Рибак. О. Горяча М. (ред.). Львів 2015, 380-392.
52. Kreeft P. *Handbook of Christian Apologetic*. 1994.
53. Lewis C. *Preface* // George Macdonald. *An Antology 365 readings*, 2009, xix-xxxv.
54. MacSwain R. *Introduction* // MacSwain R. - Ward M. (edit.). *The Cambridge companion to C. S. Lewis*, Cambridge 2013, 1-12.
55. Newman J.H. *An Essay In Aid Of A Grammar Of Assent*. London 1874.
56. Peters T. *Simply C.S. Lewis: a beginner`s guide to the life and works of C. S. Lewis*. Wheaton 1997.
57. Rossi L. "Logic" and "Romance": *The Divided Self of C. S. Lewis* // *C. S. Lewis (Bloom's Modern Critical Views)*. New York 2006, 63-82.
58. Sayer J. *Jack. C. S. Lewis and his time*. New York 1988.
59. Shrock C. *Mere Christianity and the Moral Argument for the Existence of God* // *Sehnsucht: The C.S. Lewis Journal* Vol. 11 (2017), 99-120.
60. Tertullian. *Apologetic. Ad Scapulam* = Тертуллиан Квинт Септимий Флоренс. *Апологетик. К Скапуле* / перекл. з лат. Братухин А. Санкт-Петербург 2005.
61. White M. *C. S. Lewis. A life*. New York 2004.
62. Wilson A. *C. S. Lewis. A biography*. New York 1991.

Інтернет-ресурси

1. Бойченко М. *Антропософія* // *Енциклопедія сучасної України*, http://esu.com.ua/search_articles.php?id=43066 (10.10.2020).

2. Донн, Джон // *Энциклопедия Кругосвет* https://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/DONN_DZHON.html (26.09.2020).
3. Кривушин И. *Локи* // *Энциклопедия Кругосвет* <https://www.krugosvet.ru/enc/religiya/loki> (26.09.2020.)
4. Маркович К. *Джон Генри кардинал Ньюмен* 12 березня 2010 // *Богослов.ру. Научный богословский портал* <https://bogoslov.ru/article/649027> (17.06.2020).
5. Посашко В. *Клайв Стейплз Льюис. Настигнутый радостью* 28 листопада 2020 // <https://foma.in.ua/articles/faith/klanjv-stejplz-lyuis-nastignutyj-radostyu> (26.09.2020).
6. *Пресвитериане* // *Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А. Ефрона* // *Академик* https://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/83237/Пресвитериане (30.09.2020).
7. Трауберг Н. *Несколько слов о Клайве С. Льюисе* // <http://trauberg.com/texts/neskolko-slov-o-klanjve-s-lyuise/> (17.10.2020).
8. Крифт П. *Критическое эссе* // *Азбука веры* <https://azbyka.ru/fiction/k-s-lyuis-kriticheskoe-esse-piter-krift/> (11.10.2020).
9. Charlton B. *Reflections on a scientific paper of 1926 by the medical “Inklings” Robert Emlyn “Humphrey” Havard (1901-1985)* // *ScienceDirect* <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0306987709001522?via%3Dihub> (12.10.2020).
10. DeLashmutt M. *Arthur James Balfour* // *The Gifford Lectures* <https://www.giffordlectures.org/lecturers/arthur-james-balfour> (25. 10. 2020).
11. John Paul II. *Letter to the archbishop of Birmingham for the centenary of the elevation to the cardinalate of John Henry Newman*. Vatican 1979 // *The Holy See* http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/letters/1979/documents/hf_jp-ii_let_19790514_100-newman.html (17.06.2020).
12. Levada W. *The urgency of a new apologetics for the church in the 21st century* // *The Holy See* https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20100429_levada-new-apologetics_en.html (05.11.2020).
13. Montgomery J. *Chesterton the Apologist* // <https://www.bethinking.org/apologetics/chesterton-the-apologist> (18.06.2020).

14. *Naturalism // Catholic Encyclopedia // New Advent* <https://www.newadvent.org/cathen/10713a.htm> (25. 10. 2020).
15. Ostling R. *Wright: 21st century C.S. Lewis?* 25 березня 2006 // *The Decatur Daily* <http://legacy.decaturdaily.com/decaturdaily/religion/060325/lewis.shtml> (05.11.2020).
16. Richards J. *C. S. Lewis and the Argument from Reason.* 25 листопада 2013 // *Evolution News* https://evolutionnews.org/2013/11/cs_lewis_and_th/ (25. 10. 2020).
17. Smilde A. *Quotations and Allusions in C. S. Lewis, The Problem of Pain // LEWISIANA.NL* <http://www.lewisiana.nl/painquotes/index.htm> (12.10.2020).
18. Smith B. *C. S. Lewis on Miracles: Why they are possible and significant.* 7 серпня 2019 // *C. S. Lewis Institute* https://www.cslewisinstitute.org/CS_Lewis_on_Miracles_Why_They_Are_Possible_and_Significant (10.10.2020).
19. West J. *Top ten books that influenced C. S. Lewis.* 2 серпня 2012 // *C. S. Lewis Web* <https://cslewisweb.com/2012/08/02/top-ten-books-that-influenced-c-s-lewis/> (17.10.2020).
20. William D. *Made for another world: C. S. Lewis's argument from desire revisited.* 3 лютого 2020 // *Christian Research Insititute* <https://www.equip.org/article/made-for-another-world-c-s-lewiss-argument-from-desire-revisited> (25. 10. 2020).
21. Williams P. *A Beginner`s Guide to the Theistic Argument from Desire.* 31 серпня 2020 // *Solas* <https://www.solas-cpc.org/a-beginners-guide-to-the-theistic-argument-from-desire> (25. 10. 2020).